

Abbâsîler'in Son Veziri İbnü'l-Alkamî (ö. 656/1258) ve Moğollar'la İlişkisi

Ibn al-Alqamî (d. 656/1258), The Last Vizier of Abbâsîd, and His Relationship with The Mongols

Halil İbrahim Hançabay*

*Dr., İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü İslam Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye

ORCID: H.I.H. 0000-0002-0387-0824

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Halil İbrahim Hançabay,
İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü İslam Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye

E-posta/E-mail: halilhançabay@gmail.com

Başvuru/Submitted: 27.04.2020

Revizyon Talebi/Revision Requested:
26.09.2020

Son Revizyon/Last Revision Received:
08.10.2020

Kabul/Accepted: 15.10.2020

Atıf/Citation:

Hançabay, Halil İbrahim. "Abbâsîler'in Son Veziri İbnü'l-Alkamî (ö. 656/1258) ve Moğollar'la İlişkisi" *Tarih Dergisi - Turkish Journal of History*, 72 (2020): 45-76. <https://doi.org/10.26650/iutd.727887>

ÖZ

Beş asırdan daha uzun bir süre tarih sahnesinde kalan Abbâsîler, İlhanlı hükümdarı Hülâgü'nün Bağdat'ı işgal etmesiyle yıkılmıştır. Bu çalışma Moğollar'ın Abbâsîler'e yönelik tehditlerini giderek artırdığı bir dönemde Abbâsî idaresinde Dârü'tteşrifât başkanlığı (teşrifât nazırlığı), üstadârlık ve vezirlik yapan Müeyyedüddin İbnü'l-Alkamî'nin siyasî ve idarî faaliyetlerini mercek altına almayı hedeflemektedir. İbnü'l-Alkamî'nin Moğol tehlikesine karşı alınması gereken tedbirler kapsamında ortaya koyduğu görüşler ve bununla irtibatlı olarak kendisi hakkında ileri sürülen iddialar bu çalışmanın odak noktasını oluşturmaktadır. Bunun için öncelikle İbnü'l-Alkamî'nin yetişmesi ve üstadârlık görevini üstlenmesi incelenmiş, ardından vezirliği, Moğollar'la ilişkisi ve vefatı üzerinde durulmuştur.

Anahtar sözcükler: Abbâsîler, İbnü'l-Alkamî, Bağdat, Hülâgü, Moğollar, Vezirlik

ABSTRACT

The rule of the Abbâsîd that lasted for more than five centuries declined after Hulâgü's destruction of Baghdâd. This paper intends to scrutinize the administrative and political activities of Muayyad al-Din Ibn al-Alqamî who served as the head of the dâr al-tashrifât and became üstadâr then vizier when the Mongolian threat to the Abbâsîds increased. The main concern of this study is the opinions put forward by Ibn al-Alqamî about the measures which had to be taken against the Mongols, and criticisms raised against him regarding his ideas. That is why the subject to be initially addressed in this article is Ibn al-Alqamî's apprenticeship as a clerk (kâtib) and then his appointment as the üstadâr. Subsequently, this will be followed by his vizierate, his relationship with the Mongols and his death.

Keywords: Abbâsîd, Ibn al-Alqamî, Baghdâd, Hülâgü, Mongols, Vizierate

Extended Abstract

The Mongols that carried out one of the biggest invasions in world history, deeply affected the history of Islam due to the destruction they caused in the geographies where Muslims lived. After Genghis Khan (602-624/1206-1227), the Mongol ruler Mōngke (649-657/1251-1259) commissioned his brother Hülägü (654-663/1256-1265) to capture Iran, Iraq, Syria, Egypt, Caucasus and Anatolia, and also Mōngke assigned Hülägü to rule these regions as a subordinate “*ilkhān*” (ruler of the region). Thus, the state, whose administrative center was Tabriz and was established in 654 (1256), became independent in 695 (1295) and was named Ilkhānids (654-754/1256-1354) in relation to the title of *ilkhān* carried by Hülägü. Hülägü captured Alamut and its surrounding castles in 654 (1256) as a duty given to him, invaded Baghdad two years later and eliminated the Abbāsīds (132-656/750-1258). The present study deals with the political and administrative activities of Ibn al-Alqamī in a period when the threats of the Mongols against the Abbāsīds increased. The views put forward by Ibn al-Alqamī within the scope of the measures which needed to be taken against the Mongolian danger and the allegations made about him in connection with these measures constitute the focus of this study.

Ibn al-Alqamī started his administrative career as a clerk under the auspices of his uncle, Ustādār Adūd al-Dīn Abū Nasr al-Mubārak and he was promoted to the head of *Dār al-tashrifāt* and then to *ustādār* and lastly to vizier, respectively. It can be said that in the appointment of Ibn al-Alqamī to the vizierate, the highest position after the caliphate under the Abbāsīd administration, his skill in the profession of clerk and his successful fulfillment, as well as his good relationship with the Ustādār Ibn al-Nākīd and the patronage of ustādār were effective. It is possible that some practices that had become relatively basic in the Abbāsīd administration history since 6th/12th century could be considered in his appointment. At this point, it should be emphasized that it was important for Ibn al-Alqamī to fulfill his duty as an ustādār. As a matter of fact, some people such as Nizām al-Dīn Ibn Jahīr (d. 549/1154) and Abū al-Faraj Adūd al-Dīn Ibn al-Muslimah (d. 573/1178), who were the predecessors of Ibn al-Alqamī, rose from ustādār to vizierate. It can be said that a similar statement is also valid in terms of the sectarian affiliation of viziers. Especially since the Caliph al-Nāsır-Lidīn Allāh, in order to establish the authority of the caliphate over all Shiite and Sunni groups, people from Hanafī and Shafīi sects were appointed to some high-level positions while persons from Shiite thought such as Ibn al-Qassāb (d. 592/1196), Nāsır al-Lidīn Nāsır ibn al-Mahdī (d. 617/1220) and Muayyad al-Dīn al-Qummī (d. 630/1232) were assigned as vizier. In this sense, it can be thought that the fact that Ibn al-Alqamī was Shiite, was effective in his appointment to the vizierate. It is seen that Ibn al-Alqamī, who had a very close relationship with the Caliph Musta‘sim in the first period of his vizierate, gained an important administrative influence. Apart from the Caliph, it is understood that Ibn al-Alqamī

wanted to establish close relations with other high-level state leaders such as Davātdār al-Sagīr Mucāhid al-Dīn Aybag and Davātdār al-Kabīr Amīr Alā al-Dīn al-Taybarsī, but he was not successful in this matter. In addition to Aybag and al-Taybarsī, some people in the close vicinity of the caliph were distant to Ibn al-Alqamī after he was appointed to the vizierate. The attitudes of these people against Ibn al-Alqamī caused him to lose his position next to the caliph and to keep relatively in the background in terms of administration. In Karkh, Aybag and Abu Bakr's, the son of the caliph, excessive behavior towards the Shiites and Ibn al-Alqamī's inability to prevent these behaviors as a vizier caused the hostility between Ibn al-Alqamī and Aybag to become inconclusive. While Ibn al-Alqamī accused Aybag of trying to dethrone the caliph, Aybag accused Ibn al-Alqamī of secretly meeting with Hūlāgū. Aybag's claims about Ibn al-Alqamī were not limited to this and it is mentioned that Ibn al-Alqamī disbanded the Abbāsīd army and left Baghdad defenseless, and tried to establish a Shiite state by eliminating the Sunni Abbāsīd caliphate. Mamlūk sources used expressions such as "traitor", "enemy of Islam" about Ibn al-Alqamī. It can be said that one of the possible reasons why Mamlūk historians took such a harsh attitude towards Ibn al-Alqamī, who was known as being Shiite, was sect fanaticism. However, it should not be forgotten that these authors, who wrote their works in a period when the destruction of the Mongols was still happening and in a geography where there was the possibility of encountering a new Mongol attack at any moment, had an extremely negative opinion about the Mongols. In other words, since the Mongols were perceived as a chronic enemy in terms of Mamlūks, bad opinions and thoughts about the Mongols were also reflected in the works that were written in this period. Therefore, it should be considered that the opinions of Mamlūk historians about the Mongols, regardless of the sect's fanaticism, may have been reflected in the records they narrated about Ibn al-Alqamī. Apart from the Mamlūk sources, there is no information about Ibn al-Alqamī's correspondence with Hūlāgū in the accounts of historians such as Rāshīd al-Dīn Fazl Allāh, Atā Malik el-Cuvaynī, Ibn al-Tiktakā and in the work named *Havādis al-Cāmi'a*. At this point, it can be assumed that Ibn al-Tiktakā, just like the Mamlūk historians, acted with sectarian fanaticism. That is, Ibn al-Tiktakā may not have included the narrations expressing a negative opinion about Ibn al-Alqamī in his work because he belonged to the same sect. It is not possible to be content with the records of the Ilkhānid historians about Ibn al-Alqamī's administrative career and his relations with the Mongols. In addition, the narrations for and against Ibn al-Alqamī cannot be matched with each other and these narrations alone are far from convincing. However, according to what historians who had different views about Ibn al-Alqamī unanimously stated, it is understood that when the Mongols were besieging Baghdad, Ibn al-Alqamī persistently wanted to send a large amount of money and gifts to Hūlāgū, but al-Mustansir, due to the influence of his close circle, especially Aybag, did not accept the opinion of his vizier. This situation reveals that Ibn al-Alqamī lost his power in terms of administration, and he wanted the Mongol danger to be overcome with the least

damage with the gifts sent to Hülâgû. It should also be considered that this attitude of Ibn al-Alqamî may have been reflected in the Mamlûk sources as he collaborated with the Mongols.

Ibn al-Alqamî's loss of effectiveness and the presence of commanders such as Aybag and Suleyman Shah, who insisted on waging war against the Mongols, show that it is not possible for Ibn al-Alqamî to detract the Abbâsîd army from Baghdad. At this point, it should be noted that the number of one hundred thousand given by some Mamlûk historians for the Abbâsîd army does not reflect the truth. Again in this period, the fact that there were no problems between the Abbâsîd and the Shiites other than the events in the Karkh and the fact that the Mongols carried out a great massacre after the invasion without a distinction between Shiite and Sunni weakens the claim that Ibn al-Alqamî corresponded with Hülâgû in order to establish a Shiite state. On the other hand, unlike many statesmen, it is unlikely that Ibn al-Alqamî was not killed by the Mongols and left in his former position as evidence of his cooperation with Hülâgû because the Mongols did not kill many other Abbâsîd statesmen, they left some of them in their former duties, and they did not show the necessary respect to Ibn al-Alqamî as a vizier.

As a result, it should be stated that it is not an easy conclusion to describe this attitude of Ibn al-Alqamî, who desired to contact Hülâgû at every opportunity, as treason since he thinks that the Mongol danger could be eliminated by sending various gifts.

Giriş

Dünya tarihinin en büyük istilâ hareketlerinden birisini gerçekleştiren Moğollar, müslümanların yoğun olarak yaşadıkları coğrafyalarda meydana getirdikleri tahribatlar sebebiyle İslâm tarihini derinden etkilemişlerdir. Cengiz Han'dan (602-624/1206-1227) sonra Moğol hükümdarı olan Môngke (649-657/1251-1259) kardeşi Hülâgû'yu (654-663/1256-1265) İran, Irak, Suriye, Mısır, Kafkasya ve Anadolu'yu ele geçirip buraları kendisine tâbi bir "ilhan" (bölge hükümdarı) olarak idare etmek üzere görevlendirmiştir. Böylece yönetim merkezi Tebriz olan ve 654 (1256) yılında kurulan devlet 695 (1295) yılından itibaren bağımsız hale gelmiş ve Hülâgû'nun taşıdığı ilhan unvanına nispetle İlhanlılar (654-754/1256-1354) adını almıştır¹. Kendisine verilen görev icabı 654 (1256) yılında Alamut ve çevresindeki kaleleri ele geçiren Hülâgû, iki yıl sonra Bağdat'ı işgal ederek beş asırdan daha uzun bir süre tarih sahnesinde kalan Abbâsiler'i (132-656/750-1258) ortadan kaldırmıştır.

Elinizdeki çalışma Moğollar'ın Abbâsiler'e yönelik tehditlerinin giderek arttığı bir dönemde Dârütteşrifât² başkanlığı (teşrifât nâzirliği), üstâdârlık³ ve vezirlik gibi önemli görevler üstlenen Müeyyedüddîn İbnü'l-Alkamî'nin siyasî ve idarî faaliyetlerini mercek

1 Abdülkadir Yuvalı, "İlhanlılar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXII, s. 102-105.

2 Halife nezdinde elçi olarak görevlendirilen kişileri karşılamak ve ağırlamak için kurulan Dârütteşrifât'ın Abbâsî idaresinde resmî bir makam olarak ne zaman ortaya çıktığına dair kaynaklarda kesin bir bilgi yer almamaktadır. Bununla birlikte önceki dönemlerdeki uygulamalara bakılacak olursa elçilerin karşılanmasıyla ilgili görevin vezirin uhdesinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Halil İbrahim Hançabay, *Abbâsiler Döneminde Vezirlik (295-530/908-1136)*, Klasik Yayınları, İstanbul 2017, s. 363-366. VI (XII.) asrın sonlarında Bağdat'ta Dârütteşrifât'ın resmî bir makam olarak faaliyette bulunduğu dair kaynaklarda bazı bilgilere ulaşmak mümkündür. Ebû Tâlib Tâcüddîn Alî b. Eneceb el-Bağdâdî İbnü's-Sâî, *el-Câmiu'l-muhtasar*, nşr. Mustafa Cevâd, IX. cilt, el-Matba'atü's-Süryâniyye, Bağdat 1934, s. 264; Salâhüddîn Halil b. Aybeg es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, nşr. Ahmed el-Arnaüd - Türkî Mustafa, I-XIX, Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut 2000, XXVII, 57. VI (XII.) asr öncesi Dârütteşrifât adı zikredilmeksizin Bağdat'a gelen elçiler için tertip edilen karşılama merasimleri hakkında bazı bilgiler için bk. Ebû Alî Ahmed b. Muhammed İbn Miskeveyh, *Kitâbü Tecâribi'l-Ümem*, nşr. Henry Frederick Amedroz & David Samuel Margoliouth, I-II, Matba'atü's-şeriketi't-temeddün, Kahire 1914, I, 53-54, 55; Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi târihi'l-mülük ve'l-ümem*, nşr. Muhammed Abdülkadir Atâ - Mustafa Abdülkadir Atâ, I-XIX, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 1992, XV, 348-349; Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi'l-târih*, nşr. Carl Joan Tornberg, I-XII, Dâru sâdir & Dâru Beyrut, Beyrut 1965, IX, 610-611; Kıvâmüddîn Ebû İbrâhîm el-Feth b. Alî b. Muhammed el-Bündârî, *Zübdetü'n-Nusra ve nuhbetü'l-usra: Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, çev. Kıvameddin Burslan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 7. Müstansır-Billâh döneminde Dârütteşrifât'ın karşılama merasimlerini düzenlemesiyle ilgili bazı örnekler için bk. Yasemin Sarı, *Müstansır-Billâh ve Dönemi (623-640/1226-1242)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2013, s. 70-71.

3 Abbâsiler'de halife sarayının idaresinden sorumlu olan ve "kahramâne" adı verilen kadın görevlinin yerine VI. (XII.) asrın başlarından itibaren "üstâdâr" olarak isimlendirilen erkek görevli tayin edilmeye başlanmıştır. Üstâdârlık adı verilen bu yeni kurum devletin yıkılışına kadar varlığını devam ettirmiştir. Üstâdâr kelimesinin kökeni ve üstâdârlık kurumunun Abbâsiler'de ortaya çıkışı hakkında geniş bilgi için bk. Saim Yılmaz, "Abbâsiler'de Üstâdârlık Müessesesinin Ortaya Çıkışı", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, sayı 21 (2009), s. 1-24; Fatih Yahya Ayaz, "Üstâdüddâr", *DİA*, c. XXXII, s. 392-395. Kahramâne adı verilen kadın görevlilerin IV. (X.) asırda Abbâsî sarayındaki konumlarını ve faaliyetlerini ele alan bir makale için bk. Nadia Maia El-Cheikh, "The Qahramâna in Abbasid Court: Position and Functions", *Studia Islamica*, sayı 97 (2003), s. 41-55.

altına almaktadır. İbnü'l-Alkamî'nin meslekî kariyeri ve Moğollar'la ilişkisine dair bazı çalışmalar bulunmaktadır. H. Ahmet Özdemir'in doktora tezi olarak hazırladığı ve *Moğol İstîlâsı ve Abbâsî Devleti'nin Yıkılışı* üst başlığıyla kitap olarak yayınladığı çalışmada İbnü'l-Alkamî'nin Moğollar'la ilişkisi ayrı bir başlıkta incelenmiştir⁴. Fatih Yahya Ayaz'ın erken dönem Memlük tarihçilerinin Bağdat'ın Moğollar tarafından işgali hakkındaki rivayet ve yorumlarını ele aldığı çalışmada İbnü'l-Alkamî'nin bu süreçteki tavrıyla ilgili bazı bilgiler verilmiştir⁵. Bu iki çalışma İbnü'l-Alkamî'nin halife ve diğer devlet adamlarıyla kurduğu ilişkilere ve üstlendiği idarî görevlere çok muhtasar bir şekilde işaret etmektedir. Bununla birlikte söz konusu müelliflerin yorumlarından özellikle çalışmamızın ikinci kısmında istifade ettik. Diğer taraftan Hanefî Şahin'in Abbâsîler'in yıkılışından İlhanlılar'ın sonuna kadar Şîî-Sünnî ilişkilerini incelediği makalede İbnü'l-Alkamî'nin Bağdat'ın düşmesindeki rolü üzerinde kısmen durulmuştur⁶. Mustafa Aylar'ın makalesi ise doğrudan bizim konumuzla ilgilidir⁷. Aylar İbnü'l-Alkamî'nin ihanetle suçlanmasının doğru olmadığı sonucuna ulaşmış, ancak farklı bakış açısına sahip tarihçilerin görüşlerini değerlendirmekten ziyade ilgili rivayetleri doğrudan ve uzun alıntılar şeklinde aktarmakla yetinmiştir.

Geç dönem Abbâsî siyasî ve idarî tarihine dair nispeten kısıtlı çalışmanın yapıldığı ülkemizde, yukarıda zikredilenler dışında, İbnü'l-Alkamî hakkında müstakil bir araştırmanın bulunmayışı bizi böyle bir konuyu incelemeye sevk etmiştir. İbnü'l-Alkamî'nin Moğol tehlikesine karşı alınması gereken tedbirler kapsamında ortaya koyduğu görüşler ve bununla irtibatlı olarak kendisi hakkında ileri sürülen iddialar bu çalışmanın odak noktasını oluşturmaktadır. Bunun için öncelikle İbnü'l-Alkamî'nin yetişmesi ve Abbâsî idaresinde üstlenmiş olduğu görevler incelenmiş, ardından Moğollar'la ilişkisi ve vefatı üzerinde durulmuştur.

Yetiştirilmesi ve Devlet Kademelerinde Görevlendirilmesi

Tam adı Ebû Tâlib Müeyyedüddîn Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Ebû Tâlib b. el-Alkamî el-Bağdâdî er-Râfîzî⁸ olup kaynaklarda daha çok dedesine nispetle İbnü'l-Alkamî olarak anılmaktadır. İbnü'l-Alkamî'nin dedesi Fırat nehrinin doğu yakasında Alkamî adıyla

4 H. Ahmet Özdemir, *Moğol İstîlâsı ve Abbâsî Devleti'nin Yıkılışı: Cengiz ve Hülagû Dönemleri (612-656-1216-1258)*, İz Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 288-298.

5 Fatih Yahya Ayaz, "Erken Dönem Memlük Tarihçilerinin Bağdat'ın Moğollar Tarafından İstîlâsıyla Alâkalı Rivayet ve Yorumları", *İslam Medeniyetinde Bağdat (Medînetü's-Selâm) Uluslararası Sempozyum 7-9 Kasım 2008*, ed. İsmail Safa Üstün, I-II, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV) Yayınları, İstanbul 2011, I, 261-282.

6 Hanefî Şahin, "Abbâsîlerin Son Dönemlerinden İlhanlıların Yıkılışına Kadarki Süreçte Şîî-Sünnî İlişkileri", *e-Makalat Mezhep Araştırmaları*, sayı 2 (2013), s. 17-42.

7 Mustafa Aylar, "Son Abbâsî Veziri İbnü'l-Alkamî ve İhaneti Hakkında", *Akademik Sosyal Araştırmalar (ASOS) Dergisi*, sayı 57 (2017), s. 527-542.

8 Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, nşr. Şuayb el-Arnaût-vd., I-XXV, Müessesetü'r-risâle, Beyrut 1403/1983, XXIII, 361-362; Safedî, *el-Vâfî*, I, 151.

bilinen bir kanal açtığı için bu nisbeyle meşhur olmuş, onun soyundan gelen kişiler de İbnü'l-Alkamî lakabıyla tanınmışlardır⁹. İbnü'l-Alkamî'nin menşesine dair kaynaklarda farklı bilgiler verilmektedir. İbnü't-Tıktakâ onun Benû Esed kabilesine mensup olduğunu ve ailesinin kökeninin Kûfe yakınlarındaki en-Nîl isimli köye dayandığını söylemektedir¹⁰. Hândmîr ise onun aslen İran'ın Kûm şehrinden olduğunu aktarmaktadır¹¹. Bu iki müellif dışında İbnü'l-Alkamî'nin kökeniyle ilgili diğer kaynaklarda herhangi bir kayıt yer almamaktadır. Dolayısıyla İbnü't-Tıktakâ ve Hândmîr'in verdikleri bilgiler arasında bir tercihte bulunmak biraz zor görünmektedir. Bununla birlikte İbnü'l-Alkamî'nin, aşağıda da zikredileceği üzere, çocukluk devresinde Kûfe ile Bağdat arasında bulunan Hille'de¹² bazı âlimlerden ders almış olması, İbnü't-Tıktakâ'nın rivayetinin nispeten daha makul olduğunu göstermektedir. Nitekim modern dönem biyografi âlimlerinden Ziriklî'nin de el-Bağdâfî nisbesinin yanında el-Esedî nisbesini zikretmesi¹³ İbnü'l-Alkamî'nin Benû Esed kabilesine mensubiyetini güçlendirmektedir.

İbnü'l-Alkamî çocuk sayılabilecek yaşta nahiv ve edebiyatla ilgilenmiş, Hille'de ikamet ettiği sırada fakîh ve dil âlimi Amîdürrüesâ Ebû Mansûr Hibetullah b. Hâmid el-Hillî'nin¹⁴ (ö. 610/1213-1214) öğrenciliğini yapmıştır. Hille'deki bu ilk tahsilinin ardından Bağdat'a gelen İbnü'l-Alkamî, Ebû'l-Bekâ Muhibbüddîn Abdullah b. el-Hüseyn el-Ukberî¹⁵ (ö. 616/1219) ve Radiyüddîn Alî b. Mûsâ b. Tâvûs'tan¹⁶ (ö. 664/1266) ders okumuştur¹⁷. Hadis ilmiyle de meşgul olduğu söylenen İbnü'l-Alkamî'nin Muhammed b. Ebû'l-Berekât es-Sâgânî'den hadis rivayet ettiği ve bu konuda kendisinden icazet aldığı zikredilmektedir¹⁸.

Bağdat'a geldikten sonra dayısı ve aynı zamanda dönemin üstadı Adudüddîn Ebû Nasr el-Mübârek b. ed-Dahhâk'ın himayesine giren İbnü'l-Alkamî, onun yanında yazı sanatının inceliklerini öğrenerek kâtiplik mesleğindeki maharetini geliştirmiştir. Ayrıca Dîvânü'l-

9 Ebû Ca'fer Safiyyüddîn Muhammed b. Alî b. Tabatabâ İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî fi'l-âdâbi's-sultâniyye ve'd-düveli'l-İslâmiyye*, Dârü sâdir, Beyrut [ts.], s. 337.

10 İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî*, s. 337.

11 Gıyâsüddîn b. Hümâmüddîn Hândmîr, *Düstürü'l-viżerâ*, Arapça'ya çev. Harbî Emin Süleyman, el-Hey'etü'l-Mısrıyyetü'l-âmme li'l-kitâb, Kahire 1970, s. 205. Ayrıca bk. Abdülkerim Özeydin, "İbnü'l-Alkamî", *DİA*, c. XX, s. 483-484.

12 Irak coğrafyasında farklı yerleşim yerlerinin adıdır. En meşhur olanı Kûfe ile Bağdat arasında bulunan büyük bir şehirdir. Geniş bilgi için bk. Yâkût b. Abdullah el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, I-V, Dârü sâdir, Beyrut 1977, II, 294-295.

13 Hayreddin ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, I-VIII, Dârü'l-ilm li'l-melâyîn, Beyrut 2006, V, 321.

14 Hayatı hakkında bk. Safedî, *el-Vâfi*, XXVII, 153-154.

15 Hayatı hakkında bk. Selami Bakırcı, "Ukberî", *DİA*, c. XXXII, s. 66-67.

16 Hayatı hakkında bk. Mustafa Öz, "İbn Tâvûs", *DİA*, c. XX, s. 388-389.

17 Safedî, *el-Vâfi*, I, 152; el-Melikü'l-Eşref İsmâil b. Abbâs el-Gassânî, *el-Ascedü'l-mesbûk ve'l-cevherü'l-mahkûk fi tabakâti'l-hulefâ ve'l-mülûk*, nşr. Şâkir Mahmûd Abdülmünim, Dârü't-türâsi'l-İslâmî-Dârü'l-beyân, Beyrut-Bağdat 1975, s. 640.

18 Subhî Mahmûd el-Azzâm, *el-Vizâretü'l-Abbâsiyye (h. 447-656/m. 1055-1258)*, el-Câmi'atü'l-Ürdüniyye, Külliyyetü'd-dirâsâti'l-ulyâ, Doktora Tezi, Amman 2000, s. 217.

ebniyye'de¹⁹ dayısı Aduddüddîn Ebû Nasr'ın vefatına kadar ona vekâleten kâtiplik yapmış, ancak onun ölümünden sonra buradaki görevinden ayrılmak zorunda kalmıştır²⁰. Aduddüddîn Ebû Nasr'ın ardından 627 (1229-1230) yılında üstâdârlık görevinin yanı sıra halifeye vekâlet etmekle²¹ görevlendirilen Ebü'l-Ezher Nizâmüddîn (Şemsüddîn) Ahmed b. Nâkîd (İbnü'n-Nâkîd), İbnü'l-Alkamî'yi Dârütteşrifât'ın başına getirmiştir²².

Kaynaklarda zikredildiğine göre Dârütteşrifât'taki görevi sırasında İbnü'l-Alkamî, Üstâdâr İbnü'n-Nâkîd ile birlikte, Nâibülvezîr Müeyyedüddîn el-Kummî'yi gözaltına almakla görevlendirilmiştir. İbnü'l-Alkamî ve İbnü'n-Nâkîd, aynı anda üç ayrı muhafız birliği görevlendirerek Kummî'nin yanı sıra oğlu Ebü'l-Fazl Ahmed ve ağabeyini, hanımlarını, çocuklarını ve yakın çevresindeki kişileri kısa bir süre içinde yakalamayı başarmışlardır. Yakalandıktan sonra malları müsadere edilen Kummî önce Dârülhilâfe'de²³ gözaltında tutulmuş, ardından hapse atılmıştır. Ancak hapisteyken hastalanıp vefat etmiştir (630/1232). Gözaltına alındıktan sonra serbest bırakılan oğlu Ebü'l-Fazl ise bir yıl sonra ölmüştür

19 Kaynaklarda Dîvânü'l-ebniyye veya Dîvânü'l-ebniyyeti'l-mî'mâriyye şeklinde zikredilen ve bünyesinde marangozlar, sanatkarlar ve yapı ustalarının görev yaptığı bu divan şehirdeki surlar, evler ve diğer mimarî yapıların bakım ve onarımından sorumluydu. Ebü'l-Meâlî el-Melikü'l-Mansûr Nâsîrüddîn Muhammed b. Ömer b. Şâhinşâh el-Eyyûbî, *Mizmârü'l-hakâik ve sırrü'l-halâik*, nşr. Hasan Habeşi, el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-âmme li'l-Kitâb, Kahire 2005, s. 118. Kaynaklarda Abbâsîler'in erken dönemlerinden itibaren böyle bir divanın varlığına işaret eden bilgiler bulunmaktadır. Bk. Safedî, *el-Vâfi*, VI, 71.

20 Gassânî, *el-Ascedü'l-mesbûk*, s. 640.

21 *el-Havâdisü'l-câmi'a ve'l-tecâribü'n-nâfi'a fi'l-mî'eti's-sâbi'a*, nşr. Mehdi en-Necm, Dârü'l-kütübü'l-ilmiyye, Beyrut 2003, s. 26. Metinde İbnü'n-Nâkîd'ın halifeye vekâlet etmesi şeklinde geçen ifadenin iki şekilde anlaşılması mümkündür. Birincisi bazı antlaşmalarda ve biat merasimlerinde halife adına hazır bulunma (*el-Havâdisü'l-câmi'a*, s. 26, neşreden notu 5), ikincisi ise halife sarayının idaresinden sorumlu (üstâdâr) olduğu için halifenin malî işlerdeki temsilciliğini yapma, yani sarayın gelir gideriyle ilgilenme. Daha önce Nâsir-Lidînillâh'ın annesi Zümürüt (Zümürüt) Hatun'un vekilliğini üstlenen Yûnus b. Ahmed'in malî işlerde onun temsilciliğini yerine getirdiği bilinmektedir. Abdurrahman b. Ahmed b. Receb, *ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile*, nşr. Abdurrahman b. Süleyman el-Useymin, I-V, Mektebetü 'ubeykân, Beyrut 2005, II, 434. *el-Havâdisü'l-câmi'a*'nın İbnü'l-Fuvatî'ye aidiyeti konusunda bazı şüpheler bulunmaktadır. Son dönemlerde yapılan çalışmalarda bu eserin yanlışlıkla İbnü'l-Fuvatî'ye nispet edildiği, aslında onun VIII. (XIV.) yüzyılda yaşamış adı bilinmeyen başka bir müellife ait olduğu ortaya konmuştur. Geniş bilgi için bk. Cengiz Tomar, "İbnü'l-Fuvatî", *DİA*, c. XXI, s. 47-49. Bizim kullandığımız neşirde eser her ne kadar İbnü'l-Fuvatî'ye nispet edilmişse de söz konusu şüphe den dolayı kaynak gösterirken sadece kitabın adını vermeyi uygun gördük.

22 *el-Havâdisü'l-câmi'a*, s. 44; Zehebî, *Târîh: sene 621-630*, s. 47; Gassânî, *el-Ascedü'l-mesbûk*, s. 640.

23 Abbâsîler döneminde halife sarayını ve müştemilatını ifade etmek için kullanılan Dârülhilâfe, devletin erken döneminde Ebû Ca'fer el-Mansûr'un (136-158/754-775) Dicle nehrinin batısında yaptırdığı, etrafı surlarla çevrili dairevi şehrin içinde bulunuyordu. Mehdi-Billâh (158-169/775-785) halife olunca Dârülhilâfe'yi nehrin doğusunda bulunan Rusâfe'ye taşıdı. Hadî-İlelhâk (169-170/785-786) halife olunca o da burada ikâmet etti. Ancak Hârûnürreşîd'le (170-193/786-809) birlikte tekrar Dicle'nin batı yakasına nakledilen Dârülhilâfe, Sâmerrâ'dan sonra Bağdat'ın yeniden devlet merkezi olmasıyla (279/892) nehrin doğu tarafına taşındı. Bu süreçte halife sarayı ve sarayın etrafında bulunan yerleşim yerlerini içine alacak şekilde anlamı ve sınırları genişleyen Dârülhilâfe, Rusâfe'nin güneyindeki Sûkusselâse'nin aşağı kısmında teşekkül etmeye başladı ve devletin yıkılışına kadar burada kaldı. Geniş bilgi için bk. Abdulhamit Dündar, *4/10. Yüzyılda Bağdat (Topografya, Toplumsal Yapı, Gündelik Hayat)*, Şeyh Edebalı Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Bilecik 2019, s. 57, 85, 134-136; Ramazan Şeşen, "Dârülhilâfe", *DİA*, c. VIII, 538-539.

(630/1232)²⁴. Abbâsî halifeleri Nâsır-Lidînillâh (ö. 575-622/1180-1225), Zâhir-Biemrillâh (ö. 622-623/1225-1226) ve Müstansır-Billâh (623-640/1226-1242) dönemlerinde yirmi üç yıl boyunca (Rebiülâhîr 606-17 Şevvâl 629/Ekim 1209-6 Ağustos 1232) nâibülvezirlik yapan Kummî'nin özellikle Müstansır döneminde devlet adamlarına yönelik çok sert muamelelerde bulunması, ayrıca oğlu Ebü'l-Fazl Ahmed'in Bâbünnübî'de hâciblik yaparken babasının nüfuzundan istifade ederek benzer tavırlar sergilemesi cezalandırılmalarının sebebi olarak gösterilmektedir²⁵.

Dârütteşrifât'ın başında bulunan İbnü'l-Alkamî'nin Nâibülvezîr Kummî'nin gözaltına alınması için görevlendirilmesi dikkat çekmektedir. Zira daha çok Bağdat'a gelen elçilerin karşılanması için düzenlenen törenlerden sorumlu olan teşrifât nâzirının devlet memurlarının gözaltına alınması ve mallarının müsadere edilmesinde görev aldığına dair kaynaklarda başka bir örneğe tesadüf edilememiştir. İbnü'l-Alkamî'ye böyle bir görev verilmesi İbnü'n-Nâkıd'la ilişkili olmalıdır. Zira Abbâsî bürokrasisinde esas görevi Dârülhilâfe'nin idaresinden sorumlu olan üstâdârlar zaman zaman resmî makamlara yapılan atamalarda veya görevlerinden azledilen kişilerin gözaltına alınmasında etkili olmuşlardır. Nitekim yukarıda zikredilen İbnü'n-Nâkıd dışında Halife Müstencid-Billâh (555-566/1160-1170) döneminin üstâdârlarından Adududdîn İbnü'l-Müslime de bazı devlet adamlarının gözaltına alınıp mallarının müsadere edilmesinde önemli bir rol oynamıştır²⁶.

İbnü'l-Alkamî Şevvâl 629 (Temmuz-Ağustos 1232) tarihinde Üstâdâr İbnü'n-Nâkıd'ın nâibülvezirliğe tayin edilmesiyle üstâdârlık görevini üstlenmiştir²⁷. Yeni görevine başlaması münasebetiyle Dârülvezîr'e çağrılan İbnü'l-Alkamî için bir tören düzenlenmiş ve kendisine hil'at verilmiş, ayrıca resmî konut olarak Dârülhilâfe kapılarından Bâbülfirdevs'in karşısında bulunan bir ev tahsis edilmiştir (17 Şevvâl 629/6 Ağustos 1232)²⁸.

İbnü'l-Alkamî'nin üstâdârlık gibi önemli bir vazifeye tayin edilmesinde şahsî özellikleri ve tecrübesinin²⁹ yanı sıra kabiliyetli bir kâtip olması ve üstlendiği görevleri başarılı bir şekilde yerine getirmesinin etkili olduğu söylenebilir. Diğer taraftan nâibülvezirliğe tayin edilen İbnü'n-Nâkıd'la münasebetlerinin iyi olmasının da bu noktada belirleyici olduğu düşünülebilir.

24 *el-Havâdisü'l-câmi'a*, s. 43-44. Ayrıca bk. İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî*, s. 328; Zehebî, *Târih: sene 621-630*, s. 408-410; Safedî, *el-Vâfî*, I, 128-129; Azzâm, *el-Vizâretü'l-Abbâsiyye*, s. 246-247; Sarı, *Müstansır-Billâh ve Dönemi*, s. 74-75.

25 Azzâm, *el-Vizâretü'l-Abbâsiyye*, s. 247.

26 İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XVIII, 152, 155, 164.

27 *el-Havâdisü'l-câmi'a*, s. 44; Zehebî, *Târih: sene 621-630*, s. 47; Gassânî, *el-Ascedü'l-mesbûk*, s. 640.

28 *el-Havâdisü'l-câmi'a*, s. 44; Sarı, *Müstansır-Billâh ve Dönemi*, s. 78.

29 Ebü'l-Muzaffer Şemsüddîn Yûsuf b. Kızıoğlu Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân fî tevârîhi'l-a'yân*, nşr. Muhammed Berakât-vd, I-XXIII, er-Risâletü'l-âlemiyye, Dimaşk 2013, XXII, 383; Zehebî, *Târih: sene 651-660*, s. 290; Gassânî, *el-Ascedü'l-mesbûk*, s. 640; Ebü Abdillâh Salâhuddîn Muhammed b. Şâkir el-Kütübî, *Uyûnu'l-tevârîh*, nşr. Faysal es-Sâmîr - Nebîle Abdülmün'im Dâvûd, XXI. cilt, Dârü'r-reşid li'n-neşr, Bağdat 1970, s. 192; ayn.mlf., *Fevâtü'l-vefeyât ve'z-zeyl aleyhâ*, nşr. İhsan Abbâs, I-V, Dâru sâdir, Beyrut [ts.], III, 252; İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî*, s. 337; Hândmîr, *Düstürü'l-vüzerâ*, s. 204.

Üstâdârlık görevine tayin edildikten sonra İbnü'l-Alkamî'nin üstlendiği en önemli sorumluluklardan birisi Halife Müstansır-Billâh tarafından Bağdat'ın doğu yakasında yaptırılan Müstansiriyye Medresesi'nin inşasıyla görevlendirilmesidir. *el-Havâdisü'l-câmi'a* müellifinin verdiği bilgiye göre inşasına 625 (1227) yılında başlanan medresenin yapımı 15 Cemâziyelâhir 631 (18 Mart 1234) tarihinde tamamlanmış, açılışı ise 5 Recep 631 (6 Nisan 1234) tarihinde gerçekleştirilmiştir. Medresenin açılışından önce son halini görmek için Nâibülvezîr İbnü'n-Nâkîd, medresesinin inşasından sorumlu olan Üstâdâr İbnü'l-Alkamî ile birlikte binayı ziyaret etmişlerdir. Açılış sırasında ise büyük bir tören düzenlenerek başta Üstâdâr İbnü'l-Alkamî olmak üzere kardeşi Ebû Ca'fer Alemüddîn İbnü'l-Alkamî ve hâcibi Abdullah b. Cumhûr'a, müderrislere, medresenin inşasında emeği geçen sanatkârlara, mimarlara ve daha pek çok kimseye hil'at takdim edilmiştir³⁰. Bu noktada şunu da eklemek gerekir ki, kaynaklarda geçen bilgilere bakılacak olursa İbnü'l-Alkamî'nin medresenin inşasıyla görevlendirilmesi Şevvâl 629 (Temmuz-Ağustos 1232) tarihinde üstâdârlık makamına atandıktan sonra gerçekleşmiş olmalıdır. Zira medresenin yapımına karar verildiği 625 (1227) yılında Dârütteşrifât'ın nazırlığını yapan İbnü'l-Alkamî'ye böyle bir görev verildiğine dair kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Dolayısıyla İbnü'l-Alkamî'nin medrese inşaatının son zamanlarında yaklaşık bir buçuk yıl bu görevi üstlendiği söylenebilir.

Müstansır döneminde on yılı aşkın üstâdârlık yapan İbnü'l-Alkamî bu süre zarfında halifeye yakın ilişki içinde olmuş ve hanedan ailesinden bazı kişilerin cenaze namazlarını kıldırmakla görevlendirilmiştir. Nitekim Zâhir-Billâh'ın Bâbu Cevher lakabıyla tanınan Cihet isimli cariyesinin cenazesini kıldıran İbnü'l-Alkamî, onu Rusâfe'de defnetmiştir (11 Muharrem 637/1239)³¹.

Müstansır'ın vefatından sonra oğlu Ebû Ahmed Abdullah Müsta'sım-Billâh lakabıyla Abbâsî halifesi olmuştur (10 Cemâziyelâhir 640/5 Aralık 1242). Bu süreçte dönemin önde gelen askerlerinden Şerefüddîn İkbâl eş-Şerâbî, Nâibülvezîr İbnü'n-Nâkîd ve Üstâdâr İbnü'l-Alkamî, Müstansır'ın vefat haberini bir müddet gizli tutarak Bağdat'ta yaşanması muhtemel bir kargaşanın önüne geçmişlerdir. Yeni halifeye ilk biat eden kişilerin arasında yer alan Üstâdâr İbnü'l-Alkamî, hanedân mensuplarının biatlarını (el-bey'atü'l-hâssa) sunmalarından sonra, önde gelen şahsiyetlerin, müderrislerin, ribâtlarda görevli şeyhlerin ve diğer devlet erkânının katıldığı genel biat merasiminde (el-bey'atü'l-âmme) Nâibülvezîr İbnü'n-Nâkîd'la birlikte hazır bulunmuştur. Ancak eklemelerindeki rahatsızlık sebebiyle ayakta durmakta zorlanan İbnü'n-Nâkîd'ın yerine sunulan biatları Üstâdâr İbnü'l-Alkamî kabul etmiştir³².

30 *el-Havâdisü'l-câmi'a*, s. 58-59. Ayrıca bk. Zehebî, *Târih: sene 631-640*, s. 6-7; Gassânî, *el-Ascedü'l-mesbûk*, s. 458; Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Ömer b. Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki, I-XX, Hier li't-tubâ'a ve'n-neşr, Cize 1997, XVII, 212-213; Sarı, *Müstansır-Billâh ve Dönemi*, s. 172, 175-176.

31 Ebû Tâlib Tâcüddîn Alî b. Enceb el-Bağdâdî İbnü's-Sâî, *Nisâü'l-hulefâ*, nşr. Mustafa Cevâd, Dârü'l-ma'ârif, Kahire 1993, s. 124; Azzâm, *el-Vizâretü'l-Abbâsiyye*, s. 251.

32 *el-Havâdisü'l-câmi'a*, s. 130-131. Ayrıca bk. Abdurrahman b. İbrahim b. Sunbut el-Erbilî, *Hulâsatü'z-zehebi'l-mesbûk muhtasar min Siyeri'l-mülûk*, nşr. Mekki es-Seyyid Câsim, Mektebetü'l-müsennâ, Bağdat [ts.], s. 290; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, XXIII, 109; Safedî, *el-Vâfi*, VIII, 44.

Biat ve taziye törenlerinden sonra üst düzey devlet ricâliyle birlikte Dârülvezîr'e giden İbnü'l-Alkamî, burada yeni halife tarafından Nâibülvezîr İbnü'n-Nâkîd ile birlikte mevcut görevlerine tekrar atandıklarına dair bilgilendirilmiştir. Halifenin İbnü'l-Alkamî'ye ihsan ettiği hil'at Nâibülvezîr İbnü'n-Nâkîd tarafından kendisine sunulmuştur (17 Cemâziyelâhir 640/12 Aralık 1242)³³.

Müstansır'ın halifeliliğinin son zamanlarında ortaya çıkan hastalığından dolayı neredeyse hareket edemez hale gelen Nâibülvezîr İbnü'n-Nâkîd 6 Rebülevvel 642 (12 Ağustos 1244) tarihinde vefat etmiş ve cenazesi Bağdat'ın batı yakasında bulunan Musâ el-Kâzım'ın (ö. 183/799) türbesinin yanındaki kabristana defnedilmiştir³⁴.

Müsta'sım-Billâh, İbnü'n-Nâkîd'ın vefatıyla boşalan vezirlik makamına Şeyh Şemsüddîn (Sadrüddîn) Ebü'l-Muzaffer Alî b. en-Neyyâr'ı (ö. 656/1258) tayin etmek istedi. Ancak İbnü'n-Neyyâr bu teklifi geri çevirdi³⁵. Bunun üzerine 8 Rebülevvel 642 (14 Ağustos 1244) tarihinde halife tarafından saraya çağrılan Üstâdâr İbnü'l-Alkamî, konağından ayrılarak kendisine eşlik eden hâciblerle birlikte yola çıktı. Saraya yaklaştıklarında Bâbünnübî hâcibi Tâcüddîn Alî İbnü'd-Devâmî tarafından karşılanan İbnü'l-Alkamî, daha sonra yine önünde hâcibler olduğu halde saraya girdi. Önce halifenin huzuruna çıktı ve kendisine şifâhî olarak vezirliğe tayin edildiği bildirildi, ardından Dârülvezîr'e gitti. Buradaki merasimde vezirlik tahtına oturarak önde gelen devlet ricalinin tebriklerini kabul etti. Ardından halife

33 *el-Havâdisü'l-câmi'a*, s. 133.

34 *el-Havâdisü'l-câmi'a*, s. 159.

35 *el-Havâdisü'l-câmi'a* müellifinin verdiği bilgiye göre Müsta'sım-Billâh, İbnü'n-Nâkîd'ın vefatıyla boşalan vezirlik makamına Şeyh Şemsüddîn (Sadrüddîn) Ebü'l-Muzaffer Alî b. en-Neyyâr'ı (ö. 656/1258) tayin etmek istedi. İbnü'n-Neyyâr ise mutasavvıfların giymiş olduğu elbiseyi çıkarmamak üzere Allah'a söz verdiğini söyleyerek kendisine yapılan teklifi kabul etmedi. Bunun üzerine söz konusu elbiseyi çıkarmadan, yani vezirlik alameti sayılan bir çeşit cübbe ve sarığı giymeden de bu görevi yerine getirebileceği söylendi. Fakat yine de İbnü'n-Neyyâr vezirlik teklifini geri çevirdi. Ardından Bağdat'taki şeyhüşşüyûhluk (veya meşihatüşşüyûhluk) makamına atandı ve vezirlik divanında bir tören düzenlenerek kendisine bir hil'at takdim edildi, ayrıca Halife Nâsır-Lidînillâh'ın annesi Zümrüt Hatun'un yaptırmış olduğu ribat verildi. *el-Havâdisü'l-câmi'a*, s. 154. Ayrıca bk. Zehebî, *Târih: sene 651-660*, s. 277; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, XVII, 273; Azzâm, *el-Vizâretü'l-Abbâsiyye*, s. 251. Şeyhüşşüyûh hangâh, zâviye ve ribâtların idaresinden sorumlu süfi ve âlimlerle fütüvvet teşkilâtının en üst makamında bulunan kimselere verilen unvandır. Kelimenin anlamı ve müessese olarak ortaya çıkışıyla ilgili geniş bilgi için bk. Nathan Hofer, "The Origins and Development of the Office of the "Chief Sufi" in Egypt, 1173–1325", *Journal of Sufi Studies*, sayı 3 (2014), s. 1-37; Harun Yılmaz, "Meşihatüşşüyûh'un Doğuşu ve Mısır'da İki Hankah: Sa'îdü's-Sü'adâ ve Siryâkûs", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, XXXIV/2 (2014), s. 1-21; ayn.mlf., "Şeyhüşşüyûh", *DİA*, c. EK-2, s. 562-563.

takdim edilmek üzere bir *inhâ*³⁶ metni yazıldı. Yûsuf Süresi'nin 101. ayetiyle (*Ey rabbim! Bana iktidar verdin ve bana rüyaların yorumunu da öğrettin. Ey gökleri ve yeri yaratan! Dünyada da âhirette de beni yönetip himaye eden sensin.* [Müslüman olarak canımı al ve beni iyi kulların arasına kat!]) başlayan metnin ilk kısmında ayetin başına atıfla Allah Teâlâ'nın hilafet divanında hizmet etmesi için Müsta'sım'a birçok memlûk verdiği, kendisini desteklediği, ailesini ve İslâm'ı muhafaza ettiği söylenmiştir. Daha sonra İbnü'l-Alkamî kastedilerek, halifenin hizmetine girdiği için şereflendiği, mahzâ Allah'a kulluk yapacağı ve bundan bir an olsun ayrılmayacağı zikredilmiştir. Son kısımlarda ise Allah Teâlâ'nın kendisini hidayete ulaştırması, Halife Müsta'sım'ın görüşlerinin yol gösterici olması için duacı olduğu yazılmıştır. Kaleme alındıktan sonra halifeye takdim edilen metnin baş tarafına Müsta'sım tarafından bir olur yazısı ilave edildi, ardından oradaki kalabalığa okunması için Dârütteşrifât nâzırı Fahrüddîn Ebû Sa'îd el-Mübârek İbnü'l-Mahremî'ye gönderildi. Olur yazısının ilk kısmında İbnü'l-Alkamî'nin göreve atanmasının halife tarafından onaylandığı belirtilmekte, son kısmında da Allah Teâlâ'nın ipine sarılma ve doğru yola ulaştırma konusunda Allah'ın kendisini rızıklandırması temenni edilmektedir³⁷.

Müsta'sım'ın vezir olarak İbnü'l-Alkamî'yi tercih etmesinde, daha önce de zikredildiği üzere, kâtiplik mesleğindeki maharetinin ve üstlenmiş olduğu görevleri başarılı bir şekilde yerine getirmesinin etkili olduğu söylenebilir. Diğer taraftan VI. (XII.) asırdan itibaren halife

36 Abbâsîler döneminde vezirliğe yapılan atamalar için halifenin emriyle yazılan metinlere genellikle tevkî' adı verilmiştir. Her vezirin tayini için bir tevkî' çıkarılmış olsa da, kaynaklarda çoğu zaman halifenin sadece tevkî' çıkardığı söylenmiş, tevkî'lerin muhtevasıyla ilgili ise birkaçı dışında hemen hemen hiçbir bilgi verilmemiştir. Halifenin tevkî' çıkardığına dair kaynaklarda geçen bazı ifadeler için bk. İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, I, 219; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV, 331; Bündârî, *Zübdetü'n-Nusra ve nuhbetü'l-usra: Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, s. 35. Bazı kaynaklarda zikredilen tevkî' metinlerinin muhtevası için bk. Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, XIX, 196; Ebû Sa'd Eminüddeve Alâ b. Hasan b. Vehb b. el-Mûsalâyâ, *Resâilü Eminiddeve İbni'l-Mûsalâyâ*, nşr. İsmâ Mustafa Abdülhâdi Ukle, Merkezü Zâyid li't-türâs ve't-târîh, Ayn 2003, s. 222-223, 226-229. İbnü'l-Alkamî'nin vezirliğe atandığına dair *el-Havâdisü'l-câmi'a* müellifinin aktardığı bilgilerde *inhâ* kelimesinin geçmesi Abbâsîler'in son dönemlerinde söz konusu metinler için bu tabirin kullanıldığını akla getirmektedir. Osmanlı dönemine gelindiğinde ise yüksek rütbeli görevlilerin kendilerinden aşağı mevkilerde bulunanlara gönderdikleri ve *buyruldu* denilen emirlerde "inhâ olunur ki" yahut "ba'de't-tahiyye (ba'de's-selâm) inhâ olunur ki" ifadeleri kullanılmıştır. Osmanlı döneminde diplomatik yazışmalarda *buyruldu* teriminin anlamı ve kullanımıyla ilgili bk. Mübahat S. Kütükoğlu, "Buyruldu", *DİA*, c. VI, s. 478-480.

37 *el-Havâdisü'l-câmi'a*, s. 152. İbnü'l-Alkamî'nin vezirliğe atanmasıyla boşalan üstâdârlık makamına İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) oğlu Ebû Muhammed Muhyiddin Yûsuf b. Abdurrahman İbnü'l-Cevzî atandı (9 Rebûllevvel 642/15 Ağustos 1244). Kendisi için herhangi bir merasim düzenlenmeden üstâdârın resmî konutu olarak İbnü'l-Alkamî'ye tahsis edilen Bâbülfirdevs'in karşısındaki konağa çağrılan Muhyiddin İbnü'l-Cevzî'ye şifahi olarak üstâdârlığa tayin edildiği bildirildi. *el-Havâdisü'l-câmi'a*, s. 153; Gassânî, *el-Ascedü'l-mesbûk*, s. 528; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, XVII, 273. Cengiz Kallek, "İbnü'l-Cevzi, Ebû Muhammed", *DİA*, c. XX, s. 542-543. Ebû Muhammed'in oğlu Şerefüddin Ebû'l-Fazl Abdullah b. Yûsuf İbnü'l-Cevzî de Dârülvezir'e çağrılarak muhtesibliğe tayin edildi. Gassânî, *el-Ascedü'l-mesbûk*, s. 529. Gassânî'nin eserinde Ebû'l-Fazl Abdullah, Muhyiddin İbnü'l-Cevzî'nin kardeşi olarak zikredilmiştir. Ancak bunun bir zuhul eseri olduğu anlaşılmaktadır. Zira Gassânî, bir başka yerde Muhyiddin İbnü'l-Cevzî'nin kendisi ve çocuklarıyla ilgili bilgi verirken Ebû'l-Fazl Abdullah'ın Muhyiddin İbnü'l-Cevzî'nin oğlu olduğunu söylemiştir. Gassânî, *el-Ascedü'l-mesbûk*, s. 635-636. Zehebî de benzer bir rivayet aktarmıştır. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, XXIII, 372-374.

sarayının idaresinden sorumlu bir makam olarak ihdas edilen üstâdârlık kurumunun başındaki bazı kişilerin teamülen vezirliğe atanmalarının da bu noktada dikkate alındığı düşünülebilir. Nitekim İbnü'l-Alkamî'nin seleflerinden Nizâmüddîn Ebû Nasr el-Muzaffer b. Alî b. Cehîr on yılı aşkın bir süre (523-535/1128-1140) üstâdârlık yaptıktan sonra 535 (1140) yılında vezir olarak görevlendirilmiştir. Yine Ebü'l-Ferec Adudüddîn İbnü'l-Müslime, Müstâzî-Billâh (566-575/1170-1180) döneminde üstâdârlıktan vezirliğe terfi ettirilmiştir.

Vezirlik görevini üstlendikten sonra halifeyle yakın bir ilişki içinde olan İbnü'l-Alkamî'nin neredeyse vaktinin büyük bir kısmını Halife Müs'tasım'la birlikte geçirdiği ve bu sayede idarî açıdan önemli bir nüfuz elde ettiği zikredilmektedir³⁸. Müsta'sım'ın da kendisine büyük bir teveccüh gösterdiği belirtilmektedir³⁹. Nitekim Müs'tasım, vezirliğe tayin edildikten kısa bir süre sonra İbnü'l-Alkamî'ye gümüşle tezyin edilmiş eşsiz güzellikte bir divit takımı hediye etmiş, şairler de bu durumu anlatan pek çok şiir yazmıştır⁴⁰. Yine sabık nâibülvezirlerden Kummî'nin müsadere edilen mallarının bir kısmının satılması gündeme gelince Müsta'sım bu malların Kummî'nin vârislerine verilmesini emretmiştir. *el-Havâdisü'l-câmi'a* müellifine göre Müsta'sım'ın böyle bir karar vermesinin esas sebebi Kummî'nin kızlarından büyük olanıyla İbnü'l-Alkamî'nin, küçük olanıyla da İbnü'l-Alkamî'nin oğlu İzzüddîn Ebü'l-Fazl Muhammed'in evli olmasıydı⁴¹.

Halife dışında dönemin önde gelen devlet ricaliyle de iyi ilişkiler geliştirmeye çalışan İbnü'l-Alkamî, bunun için Devât-dâr-ı sagîr⁴² Mücâhidüddîn Aybeg'in oğlu Güçlühân'ı Dârülvezîr'e çağırarak kendisine atlastan bir kaba, büyük bir serpuş ve üzengisi altından mamul bir at hediye etmiştir. Ayrıca Halife Zâhir-Billâh'ın mevlâsı (memlükü) Devât-dâr-ı kebîr Emîr Alâüddîn et-Taybersî'nin iki oğlu er-Rükn Abdullah ve eş-Şerîf İshâk'a da emîrlik hil'atı vermiş ve at hediye etmiştir⁴³. İbnü'l-Alkamî'nin hil'at verdiği kimseler bunlarla sınırlı kalmamıştır. Gassânî (ö. 803/1400) onun maiyeti ve hizmetçileri başta olmak üzere toplam yüz seksen kişiye hil'at verdiğini zikretmektedir⁴⁴.

İbnü'l-Alkamî'nin Aybeg ve Taybersî ile aralarında öteden beri var olan husumeti gidermek için bu şekilde ihsanlarda bulunduğu söylenebilir. Zira vezirliğe atandığı sırada İbnü'l-Alkamî için düzenlenen hil'at merasimine kâtipler, hâcibler, kadılar ve diğer önde gelen devlet ricali

38 Hândmîr, *Düstûrü'l-vüzerâ*, s. 204-205.

39 Azzâm, *el-Vizâretü'l-Abbâsiyye*, s. 252.

40 *el-Havâdisü'l-câmi'a*, s. 174-175; Gassânî, *el-Ascedü'l-mesbûk*, s. 562.

41 *el-Havâdisü'l-câmi'a*, s. 221.

42 Arapça devât (divit) ile Farsça dâr (tutan) kelimelerinden meydana gelmiş olup düvâdâr, devâdâr, devîdâr, düveydâr ve divitdâr şeklinde kullanılmıştır. Bazı İslâm devletlerinde başlangıçta hükümdarın divit takımından sorumlu olan devât-dâr, daha sonraki dönemlerde siyasî ve askerî açıdan çok çeşitli ve önemli vazifeler üstlenmiştir. Geniş bilgi için bk. Hasan el-Bâşâ, *el-Fünûnu'l-İslâmiyye ve'l-vezâif ale'l-âsâri'l-Arabiyye*, I-III, Dârü'n-nehdati'l-Arabiyye, Kahire 1966, II, 519-536; Asri Çubukçu, "Devât-dâr", *DIA*, c. IX, s. 211-222.

43 Gassânî, *el-Ascedü'l-mesbûk*, s. 588-589.

44 Gassânî, *el-Ascedü'l-mesbûk*, s. 604.

katılmasına rağmen Mücâhiddüddîn Aybeg ve Taybersî katılmamıştır⁴⁵. Söz konusu emirlerin hil'at merasimine katılmayarak İbnü'l-Alkamî'ye karşı neden böyle bir tavır sergilediklerine dair mevcut veriler doğrultusunda kesin bir şey söylemek mümkün görünmemektedir. Bununla birlikte bazı devlet adamlarının baştan beri İbnü'l-Alkamî'ye karşı mesafeli davrandıkları, hatta bir kısmının onunla konuşmadıkları zikredilmektedir⁴⁶. Detayları hakkında herhangi bir malumat vermemekle birlikte Zehebî'nin aktardığı bilgilere göre vezirliğe atandıktan sonra devletin gelirleri ve merkezî idaredeki tahakkümâne tavırları sebebiyle halifenin yakın çevresiyle ters düşen İbnü'l-Alkamî'nin bundan dolayı Devât-dâr-ı kebîr Emîr Alâuddîn et-Taybersî ile de arası açılmıştır⁴⁷. Ne var ki Zehebî'nin rivayeti de vezirlik öncesi döneme kadar giden bu kırgınlığı açıklamamaktadır. İbnü'l-Alkamî'nin muhtemelen kendisine karşı oluşan bu menfî havayı biraz olsun yumuşatmak için gösterdiği çaba sonuçsuz kalmıştır.

Moğollar'la İlişkisi

İbnü'l-Alkamî'nin Moğollar'la ilişkisi olduğuna dair ilk söylentiler, daha önce aralarında husumet olduğunu belirttiğimiz Aybeg ile yaşadığı mücadele sırasında ortaya atılmıştır. Bu mücadele ayrıca ikisi arasındaki kırgınlık ve çekişmeyi düşmanlığa dönüştürmüştür. Reşidüddîn Fazlullâh'ın (ö. 718/1318) aktardığı bilgiye göre 654 (1256) yılında Bağdat'ta elli gün boyunca devam eden büyük bir sel meydana gelmiş ve birçok kişi bu selde boğulmuştur. Irak topraklarının neredeyse yarısının harap olduğu bu sel, sonraki yıllarda Müsta'sım seli diye meşhur olmuştur. Sel felaketinin yaşandığı günlerde ayak takımından bazı kişiler masum insanların mallarını gasp etmişlerdir. Bu kişilere yakın davranarak kendisi için bir güç devşiren Mücâhiddüddîn Aybeg, önde gelen bazı kişileri de yanına alarak Müsta'sım'ın âciz bir insan olduğunu ve bundan dolayı onun yerine bir başkasının halifelik makamına gelmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Bunun üzerine halife, Aybeg'le görüşmüştür. Aleyhindeki bu söylentilerin Vezir İbnü'l-Alkamî tarafından ortaya atıldığını söyleyen Aybeg, aslında onun İlhanlı Hükümdarı Hülâgû ile gizlice yazıştığını ve töhmet altında kalmamak için kendisiyle ilgili bu haberleri yaydığını ifade etmiştir. Sonuç itibarıyla halife bu söylentilerin doğru olmadığına kani olmuş ve Aybeg'e olan güveninin bir göstergesi olarak hutbelerde kendi isminden sonra onun isminin okunmasını söylemiştir⁴⁸. Kısmen benzer bilgiler veren Cûzcânî'ye göre de Aybeg ve halifenin yakın çevresinde bulunan kişiler, Hülâgû ile yazıştığı gerekçesiyle İbnü'l-Alkamî'yi halifeye şikâyet etmiş, bunun üzerine İbnü'l-Alkamî, Aybeg'in halifeyi tahttan indirip yerine bir başka kişiyi geçirmeyi düşündüğünü söylemiştir. Ancak tarafları dinleyen Müsta'sım hiç birinin sözüne önem vermemiş, hatta vezirin Hülâgû ile yazışmak gibi bir işe başvurmayacağını söylemiştir⁴⁹.

45 *el-Havâdisü'l-câmi'a*, s. 152.

46 Hândmîr, *Düstürü'l-vüzerâ*, s. 205.

47 Zehebî, *Târih: sene 651-660*, s. 280. Ayrıca bk. Kütübî, *Uyûnu'l-tevârih*, XXI, 194.

48 Reşidüddîn Fazlullâh el-Hemedânî, *Câmi'ü'l-tevârih (Târihu Mogûl)*, Arapça'ya çev. Muhammed Sadık Neş'et vd., II/1-2, Vizâretü's-sekâfe ve'l-irşâd, Kahire [ts.], II/1, 262-264.

49 Ebû Amr Minhâcüddîn Osmân b. Sirâciddîn Muhammed el-Cûzcânî, *Tabakâtu Nâsiri*, Arapça'ya çev. Afâf es-Seyyid Zeydân - Melke Alî et-Türkî, I-II, el-Merkezü'l-kavmî li't-terceme, Kahire 2012, II, 207-208.

el-Havâdisü'l-câmi'a müellifinin ve Gassânî'nin kayıtlarına göre ise Mücâhidüddîn Aybeg'in Halife Müsta'sım ve İbnü'l-Alkamî'ye bir suikast düzenleyerek onları ortadan kaldırmayı, ardından Müsta'sım'ın büyük oğlunu [Ebü'l-Abbâs Ahmed] hilafet makamına geçirmeyi düşündüğüne dair bazı söylentiler ortaya çıkmıştır. Ancak hakkında çıkan haberleri yalanlayan ve bu iddiaları ortaya atanların kendisiyle yüzleştirilmesini isteyen Aybeg, gözaltına alınma veya öldürülme endişesinden dolayı emrindeki askerleri toplamış, Vezir İbnü'l-Alkamî'nin memlûkleri, hizmetçileri ve yakın çevresi de olası bir kargaşa ortamında veziri korumak için Dârülvézîr'de bir araya gelmişlerdir. Bunun üzerine Müsta'sım, Abdülganî b. ed-Derbûş (ed-Dernûs)⁵⁰ adındaki adamını Aybeg'e göndererek kendisini teskin etmesini istemiştir. Ancak buna rağmen teskin olmayan Aybeg, bu iddiaları ortaya atan kişilerle yüzleşmek istediğini söylemiştir. Taraflar arasındaki bu düşmanlık halk arasında büyük bir kargaşaya sebep olmuş ve çıkan hadiselerde birçok kişi ölmüştür. Yaşanan bu karışıklık ortamında sorumluların bulunup cezalandırılmasını isteyen İbnü'l-Alkamî ise Müsta'sım'a bir mektup göndererek Aybeg'e destek olan kişilerin tespit edilmesini ve kendilerine engel olunmasını söylemiştir. Ancak zanla hareket ederek herhangi bir kişinin töhmet altında bırakılmasının doğru olmadığını belirten halife, İbnü'l-Alkamî'nin teklifini geri çevirmiş, ardından sulh amacıyla Fahrüddîn Alî b. ed-Dâmegânî'yi Aybeg'e göndermiştir. Fahrüddîn ed-Dâmegânî ile birkaç kez görüşen Aybeg sonunda halifenin bilgisi dâhilinde kendisine bir emân verilmesini ve bu emânın herkese duyurulmasını istemiştir. Halifenin emriyle bir emân yazılmış ve bundan böyle Aybeg'in halifenin emânı altında olduğu duyurulmuştur. Emân aldıktan sonra iki oğlu Güclühân ve Gâzî ile birlikte Dârülhilâfe'ye giden Aybeg halife tarafından büyük bir teveccühle karşılanmış, ayrıca hem kendisine hem de iki oğluna çeşitli hediyeler verilmiştir. Böylece Müsta'sım'la Aybeg arasında çıkması muhtemel çatışma sulhla neticelenmiştir⁵¹.

el-Havâdisü'l-câmi'a isimli eserde ve Gassânî'nin kitabında Aybeg'le ilgili iddiaların kim tarafından ortaya atıldığına dair herhangi bir bilgi bulunmazken, Reşidüddîn ve Cûzcânî bu sözlerin İbnü'l-Alkamî'ye ait olduğunu söylemektedir. Ancak neticede gelişen olaylar Reşidüddîn ve Cûzcânî'nin aktardıklarını teyit eder mahiyettedir. Zira bu hadiseden sonra hem halifenin etrafındaki kişilerin İbnü'l-Alkamî aleyhindeki faaliyetlerini artırdıkları hem de vezir ile Aybeg arasındaki düşmanlığın dönülmez bir noktaya ulaştığı tespit edilmektedir. İbnü't-Tıktakâ, halifenin yakın çevresinde bulunan kişilerin hemen hepsinin aleyhte tavır takınmaları sebebiyle İbnü'l-Alkamî'nin

50 İbnü't-Tıktakâ'nın verdiği bilgiye göre ismi Abdülganî İbnü'n-Dernûs olan bu kişi önceleri hamallık yaparken Halife Müstansır döneminde Dârülhilâfe'deki bazı burçların yapımında çalışmış, zamanla Müsta'sım'ın dostluğunu kazanmıştır. Halifeyle kurduğu bu yakın ilişki sayesinde önce ustabaşı olmuş, daha sonra halifenin hâcibliğine kadar yükselmiştir. Bundan sonraki süreçte saraydaki etkinliği giderek artan İbnü'd-Dernûs vezir tarafından da büyük bir saygı görmüş ve kendisine Necmüddîn el-Hâs lakabı verilmiştir. İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî*, s. 37.

51 *el-Havâdisü'l-câmi'a*, s. 214-216: Gassânî, *el-Ascedü'l-mesbûk*, s. 616-619.

resmî işlerin birçoğundan el çekti(rildi)ğini aktarmaktadır⁵². Nitekim 655 (1257) yılının başlarında Bağdat'ın Kerh semtinde Sünniler'le Şiiler arasında yaşanan kargaşa sonrası askerlerle buraya giden Mücâhidüddîn Aybeg ile halifenin oğlu Ebû Bekir⁵³ aralarında İbnü'l-Alkamî'nin akrabalarının da bulunduğu Şiiler'den birçok kişiyi öldürmüştür. Yaşanan hadiselerden dolayı büyük bir üzüntü duyan ve bir vezir olarak Aybeg ve Ebû Bekir'e engel olamayan İbnü'l-Alkamî, Kerh halkına sadece sabretmelerini söylemiştir⁵⁴. Şii düşünceye sahip İbnü'l-Alkamî Kerh'te yaşanan hadiselerle engel olamamanın üzüntüsünü o kadar derinden hissetmişti ki, halifenin Erbil'deki nâibi (valisi) Tâcüddîn Muhammed b. Nasr b. Salâyâ'ya⁵⁵ gönderdiği mektupta Kerh'in harap olduğunu ve yapılanların bunlarla sınırlı kalmayacağını, dahası Aybeg ve Ebû Bekir'in Hille ile en-Nîl'e de saldıracaklarını söylemiştir. İbnü'l-Alkamî ayrıca Neml Sûresi'nin 37. ayetinden⁵⁶ mülhem olarak yapılanlara karşı sessiz kalmayacağını ve bunların intikamını alacağını belirtmiştir⁵⁷.

Bazı kaynaklar bu olaylardan sonra İbnü'l-Alkamî'nin Hülâgû ile yazıştığını ve onu Bağdat'a davet ettiğini zikretmektedir⁵⁸. Zehebî ise kronolojik açıdan İbnü'l-Alkamî'nin Kerh'teki hadiselerden daha önce de Moğollar'la görüştüğüne dair bazı iddialarda bulunmaktadır. Buna göre 644 (1246) yılında Berke ve Baycu isminde Moğollar'ın iki elçisi Bağdat'a gelerek hiç kimsenin haberi olmadan İbnü'l-Alkamî ile bir araya gelmişlerdir⁵⁹. 648 (1350) yılında ise ödenekleri kesilen askerler İbnü'l-Alkamî'nin gizli kışkırtmalarıyla cuma günü hutbe okunmasını engellemişlerdir. Zehebî, bütün bunların müsebbibinin İbnü'l-Alkamî olduğunu ve onun gizlice Moğollar'la görüşerek Sünnî Abbâsî hilafetinin yerine Şii bir devlet kurmak istediğini ileri sürmüştür⁶⁰.

52 İbnü'l-Tıktakâ, *el-Fahrî*, s. 338. Kütübî ve İbn Tağrıberdî de benzer bir hususa işaret ederek bu süreçte yaşanan hadiselerden dolayı İbnü'l-Alkamî'nin gücünün azaldığını ve Aybeg'in nüfuzunun arttığını zikretmektedir. Bk. Kütübî, *Fevâtü'l-vefeyât*, III, 252, Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Tağrıberdî, *el-Menhelü's-sâfi ve'l-müstevfi ba'de'l-Vâfi*, nşr. Muhammed Muhammed Emîn, I-VII, el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-İlâmme li'l-kitâb, Kahire 1984-1999, VIII-XIII, Dârü'l-kütübî'l-vesâiki'l-kavmiyye, Kahire 1999-2009, XI, 31.

53 İbnü'l-Tıktakâ, Müsta'sım'ın üç oğlunun bulunduğu ve isimlerinin Ebü'l-Abbâs Ahmed, Ebü'l-Fedâil Abdurrahmân ve Ebü'l-Menâkıb olduğunu söylemektedir. Ayrıca Kerh'te meydana gelen olaylar halifenin büyük oğlu Ebü'l-Abbâs Ahmed'e nispet edildiği için halk arasında onun Ebû Bekir ismiyle tanındığını aktarmaktadır. İbnü'l-Tıktakâ, *el-Fahrî*, s. 338.

54 Ebü'l-Feth Kutbüddîn Mûsâ b. Muhammed el-Yûnîni, *Zeylü mir'âti'z-zamân*, I-IV, Dâiretü'l-ma'ârifî'l-Osmâniyye, Haydarabad 1954, I, 86; Ebü'l-Fidâ el-Melikü'l-Müeyyed İmâdüddîn İsmâil b. Alî el-Eyyûbî, *Târihu Ebi'l-Fidâ el-müsemme fi ahbâri'l-beşer*, nşr. Mahmûd Deyyûb, I-II, Dârü'l-kütübî'l-ilmiyye, Beyrut 1997, II, 302; Zehebî, *Târih: sene 651-660*, s. 34, 291.

55 Hayatı hakkında bk. Safedî, *el-Vâfi*, V, 88.

56 “Onlara dön; iyi bilirler ki asla karşı koyamayacakları ordularla üzerlerine gelir, muhakkak surette onları yenilmiş ve küçük düşürülmüş olarak oradan çıkarırız!”

57 Zehebî, *Târih: sene 651-660*, s. 291-292; Ebû Hafs Zeynüddîn Ömer b. el-Muzaffer İbnü'l-Verdî, *Târihu İbni'l-Verdî*, I-II, Dârü'l-kütübî'l-ilmiyye, Beyrut 1996, II, 189-190; Azzâm, *el-Vizâretü'l-Abbâsiyye*, s. 258.

58 Cüzcânî, *Tabakâtu Nâsiri*, II, 206; Ebü Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Sâlim eş-Şâfi İbn Vâsil, *Müferricü'l-kürüb fi ahbâri Benî Eyyûb*, nşr. Ömer Abdüsselam Tedmürî, el-Mektebetü'l-asriyye, Beyrut 2004, s. 214; Yûnîni, *Zeylü mir'âti'z-zamân*, I, 86; Ebü'l-Fidâ, *Târih*, II, 302; Zehebî, *Târih: sene 651-660*, s. 280; İbnü'l-Verdî, *Târih*, II, 189; Gassânî, *el-Ascedü'l-mesbûk*, s. 625-626.

59 Zehebî, *Târih: sene 650-661*, s. 29.

60 Zehebî, *Târih: sene 641-650*, s. 63.

Zehebî'nin muâsırı İbnü'd-Devâddârî Moğollar'ın 652 (1254) yılında elçileri vasıtasıyla İbnü'l-Alkamî ile tekrar görüştüğünü söylemektedir⁶¹. Yine İbnü'd-Devâddârî ve müellifi meçhûl *Muhtasaru ahbari'l-hulefâ* isimli eserde yer alan bir başka kayda göre 654 (1256) yılında tüccar kılığında Bağdat'a gelen Hülâgû, İbnü'l-Alkamî ve halifenin nedimi (hâcibi) İbnü'd-Dernûs'un dışında diğer bazı devlet adamlarıyla da görüşmüştür⁶². İbnü'd-Devâddârî'den sonraki dönemde yaşamış Makrizî'nin kayıtlarına göre 654 (1256) yılında Bağdat'a gelen Moğol casusları İbnü'l-Alkamî ve bazı emirlerle görüşerek onlara birtakım vaatlerde bulunmuşlardır. Bütün bu olup bitenlerden habersiz olan Müsta'sım'ın ise günlerini zevk ü sefâ içinde geçirdiği zikredilmektedir⁶³.

Ayaz, Hülâgû'nun tüccar kılığında Bağdat'a geldiğine dair İbnü'd-Devâddârî tarafından aktarılan rivayetin daha önceki Memlûk tarihçilerinin eserlerinde yer almadığını ve bu bilginin kaynağının muhtemelen Abbâsî tarihçilerinden İbnü's-Sâî'ye nisbet edilen *Muhtasaru ahbâri'l-hulefâ*⁶⁴ isimli eser olduğunu belirtmektedir. Ayaz ayrıca doğruluğu tartışmalı olan bu rivayetin, yine aynı dönemde Moğol casuslarının Bağdat'a gelerek İbnü'l-Alkamî ve diğer bazı devlet adamlarıyla görüştiklerine dair Makrizî tarafından aktarılmış halinin daha makul olduğunu söylemektedir⁶⁵. Gerçekten de Hülâgû'nun bu süreçte Bağdat'a geldiğine dair nakledilen bilginin diğer kaynaklardaki rivayetlerle teyit edilmesi mümkün görünmemektedir. Bu da söz konusu rivayetin bir karışıklık sonucu bu şekilde aktarılmış olma ihtimalini akla getirmektedir. Diğer taraftan *Muhtasaru ahbâri'l-hulefâ* isimli İbnü's-Sâî'ye nispet edilen eserin, yapılan son çalışmalarda İbnü's-Sâî'den çok daha sonra kaleme alındığı ve yanlışlıkla ona nispet edildiği ortaya konmuştur⁶⁶. Dolayısıyla telif tarihiyle ilgili kesin bir bilgi verilmemekle birlikte söz konusu eserin İbnü'd-Devâddârî'den de sonra yazılmış olması mümkündür. Bu durum İbnü'd-Devâddârî'nin aktardığı bilginin kaynağının *Muhtasaru ahbâri'l-hulefâ* olma ihtimalini şüpheli hale getirmektedir.

Yukarıdaki rivayetlerin dışında İbnü'l-Alkamî'nin Moğollar'la yapmış olduğu görüşmelerin muhtevasıyla ilgili de kaynaklarda bazı bilgiler verilmiştir. Diyarbekrî'deki kayıtlara göre Hülâgû'ya bir mektup gönderen İbnü'l-Alkamî onu Bağdat'a çağırmıştır. Ancak Bağdat'ta çok sayıda Abbâsî askeri olduğunu söyleyen Hülâgû, şayet sözlerinde samimi ise İbnü'l-Alkamî'den bu askerleri dağıtmasını istemiştir. Bunun üzerine halife ile görüşen İbnü'l-Alkamî ona asker sayısının çok olduğunu ve bunun devlete büyük bir külfet

61 Seyfüddîn Ebû Bekr b. Abdillâh b. Aybeg ed-Devâdârî, *Kenzü'd-dürer ve câmi'u'l-gurer*, VIII. cilt, nşr. Ulrich Haarmann, Matba'atü İlsâ el-Bâbî el-Halebî, Kahire 1971, s. 24.

62 İbnü'd-Devâddârî, *Kenzü'd-dürer*, VIII, 29; *Muhtasaru ahbâri'l-hulefâ*, Bulak, Kahire 1309, s. 126.

63 Ebû Muhammed Takıyyüddîn Ahmed b. Alî el-Makrizî, *es-Sülûk li ma'rifeti dâveli'l-mülûk*, nşr. Muhammed Abdülkâdir Atâ, I-VIII, Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 1997, I, 490-491.

64 *Muhtasaru ahbari'l-hulefâ*, s. 126.

65 Ayaz, "Erken Dönem Memlûk Tarihçileri", s. 270.

66 Abbâs el-Azzâvî, *et-Ta'rîf bi'l-müerrihin fi ahdi'l-Mogül ve'l-Türkmân*, Şirketü't-ticâre, Bağdat 1957, s. 94; Sabri Hizmetli, "İbnü's-Sâî", *DİA*, c. XXI, s. 195-196.

getirdiğini söyleyerek halifeden orduyu dağıtmasını istemiştir. Daha sonra Müsta'sım'ın da muvâfakatıyla Dîvânü'l-ceyş'e kayıtlı askerlerin isimlerini silen İbnü'l-Alkamî, bu askerlerin Bağdat'ta kalmasına müsaade etmemiştir. Yaklaşık bir ay sonra bu sefer yirmi bin civarında askerin daha ismini divandan silmiş ve durumu Hülâgû'ya bildirmiştir⁶⁷. Yûnînî ve İbnü'l-Verdî bahsi geçen bu süreçte Bağdat'taki Abbâsî ordusunun sayısının yüz bin olduğunu ve İbnü'l-Alkamî'nin askerlerin ödeneklerini keserek bu sayıyı yirmi binin altına indirdiğini söylemektedir⁶⁸. Abbâsî ordusunun Bağdat'tan ayrılmasıyla ilgili halifeyi ikna eden İbnü'l-Alkamî, ayrıca ordunun önde gelen komutanlarının çevre bölgelere gönderilmesine karar vererek başkenti neredeyse tamamen askerden arındırmıştır⁶⁹. Yine Musul emîri Bedrüddîn Lü'lü, Bağdat'a doğru sefere çıkmaya hazırlanan Moğollar'ın ordunun teçhizatı için kendisinden yardım talep etmesi üzerine durumu gizlice Müsta'sım'a bildirmek istemiş, ancak İbnü'l-Alkamî haberin halifeye ulaşmasını engellemiştir⁷⁰.

Yukarıda bazı örneklerine işaret edilen Memlûk kaynaklarının hemen tamamında İbnü'l-Alkamî'nin Hülâgû ile gizlice haberleştiği ve Moğollar'ı Bağdat'a gelmeye teşvik ettiği zikredilmektedir. Ayrıca bu müelliflerin bir kısmının İbnü'l-Alkamî'ye "hain", "İslâm düşmanı" şeklinde çok sert tenkitler yönelttikleri de görülmektedir⁷¹.

Bu müelliflerin Şîî olmasıyla tanınan İbnü'l-Alkamî'ye karşı bu kadar sert bir tavır takınmalarının muhtemel sebeplerinden birisinin mezhep taassubu olduğu söylenebilir. Diğer taraftan Ayaz'ın da belirttiği üzere⁷² bu tarihçilerin bir kısmının Moğollar'ın ele geçirdikleri bölgelerde gerçekleştirdikleri zulümlerin etkisinin devam ettiği bir dönemde ve her an yeni bir Moğol saldırısıyla karşılaşma ihtimalinin bulunduğu bir coğrafyada yaşadıkları, bundan dolayı Moğollar'a karşı son derece olumsuz bir bakış açısına sahip oldukları bilinmektedir. Dolayısıyla Moğollar'ın Bağdat'ı istilâ etmesiyle ilgili nakledilen rivayetlerde bu tarihçilerin olayları abartısız bir şekilde aktarmalarının mümkün olmadığı ifade edilmelidir. Bu noktada Memlûk tarihçilerinin içinde buldukları bu halet-i ruhiyenin mezhep taassubundan bağımsız olarak İbnü'l-Alkamî ile ilgili verdikleri bilgilere yansımış olabileceği de göz önünde bulundurulmalıdır.

67 Hüseyin b. Muhammed ed-Diyârbekrî, *Târîhu'l-hamîs fi ahvâli enfesi nefîs*, I-II, Dârü sâdir, Beyrut [ts.], II, 375-376.

68 Yûnînî, *Zeylû mir'âti'z-zamân*, I, 86, 255; İbnü'l-Verdî, *Târîh*, II, 190.

69 Hândmîr, *Düstûrû'l-vüzerâ*, s. 206.

70 İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb*, s. 215; Yûnînî, *Zeylû mir'âti'z-zamân*, I, 87; Zehebî, *Târîh: sene 650-661*, s. 35.

71 Bazı örnekler için bk. Yûnînî, *Zeylû mir'âti'z-zamân*, I, 255; Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Abdilvehhâb en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fi fûnüni'l-edeb*, nşr. Necîb Mustafa Fevâz - Hikmet Küşlî Fevâz, I- XXXIII, Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 2004, XVII, 258; Kütübî, *Fevâtü'l-vefeyât*, III, 252; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XVII, 273; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebü Bekir es-Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ*, Vizâretü'l-evkâf ve's-şuûni'l-İslâmiyye, Katar 2013, s. 710.

72 Ayaz, "Erken Dönem Memlûk Tarihçileri", s. 281.

Bu kaynakların dışında İlhanlılar döneminde resmî görevler üstlenen ve aynı zamanda tarihçi kimliği ile de tanınan Atâ Melik Cüveynî (ö. 681/1283) ve Reşîdüddîn Fazlullâh'ın (ö. 718/1318) İbnü'l-Alkamî hakkında verdikleri bilgilere de burada işaret edilmelidir. Cüveynî'nin aktardığı rivayete göre 654 (1256) yılında Alamut ve çevresindeki kaleleri ele geçirmek üzere sefere çıkan Hülâgû, Müsta'sım'a haber göndererek kendisine askerî açıdan destek olmasını istedi.⁷³ Ancak Hülâgû'nun teklifini önce kabul eden Müsta'sım, daha sonra yakın çevresinin Hülâgû'nun böyle yaparak Bağdat'ı askerden arındırmayı ve kolayca ele geçirmeyi düşündüğünü söylemesi üzerine bu kararından vazgeçti. İsfahan'a döndükten sonra sert bir mektup gönderen Hülâgû'nun tepkisi karşısında bu sefer endişeye kapılan Müsta'sım, Vezir İbnü'l-Alkamî ile istişare etti. İbnü'l-Alkamî, Hülâgû'ya para, mücevher, süslü silahlar, kıymetli elbiseler, at, deve ve kölelerden müteşekkil bir hediye göndermesini tavsiye etti. Daha önce olduğu gibi vezirinin görüşünü benimseyen Müsta'sım, Devâtdâr-ı sagîr Aybeg'in İbnü'l-Alkamî'nin kendisini kurtarmak ve Türkler'le [Moğollar] kendilerini karşı karşıya getirmek için böyle davrandığını söylemesi üzerine Hülâgû'ya basit hediyeler gönderdi. Bunun üzerine daha da öfkelenen Hülâgû, Bağdat'ı ele geçirmek üzere sefere çıktı⁷⁴.

Detayları açısından Cüveynî'nin rivayetinden kısmen farklı olan, ancak İbnü'l-Alkamî'nin tavrı bakımından benzer özellikler taşıyan Reşîdüddîn'in verdiği bilgilere göre ise Moğol tehlikesinin yaklaştığı dönemde yakın çevresiyle istişare eden Müsta'sım, İbnü'l-Alkamî'nin tavsiyesiyle Hülâgû'ya bol miktarda hediye göndermeyi ve onun adına sikke bastırıp hutbe okutmayı kabul etmiştir. İbnü'l-Alkamî böylece Moğol tehlikesinin bertaraf edilebileceğini düşünmüştür. İlk anda vezirinin tavsiyesini beğenen ve yerine getirilmesini isteyen Müsta'sım, daha sonra Devâtdâr-ı sagîr Aybeg'in karşıt görüş bildirmesiyle kararından vazgeçmiş ve Moğollar'ın kendileriyle dost olduğunu, dolayısıyla Bağdat'a saldırmayacaklarını ifade etmiştir. Aybeg ise İbnü'l-Alkamî'nin kendi maslahatı için böyle davrandığını, çünkü onun Hülâgû'ya yaklaşmak istediğini ileri sürmüştür⁷⁵.

Bu görüşmeden sonra içlerinde Süleyman Şah b. Bercem ve Aybeg gibi önde gelen emîrlerle bir araya gelen İbnü'l-Alkamî alınması gereken tedbirleri görmüştür. Anlaşıldığı kadarıyla halifenin tavrından dolayı rahatsız olan emîrler onun şarkıcılarla dostluk kurduğunu, askerlerin ve ordunun düşmanı olduğunu söylemişlerdir. Bunlara ilave olarak Süleyman

73 Hülâgû'nun bu tavrının yerel askerî güçleri kendi ordusunun bir parçası haline getirme siyasetinin bir göstergesi olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Bağdat'ın işgali sırasında Abbâsî ordusu içinde yer alan bazı emîrleri kendi safına çekerek bir kısmını Şam ve Mısır üzerine gerçekleştireceği seferde kullanmak isteyen Hülâgû (Reşîdüddîn Fazlullâh, *Câmi'ü'l-tevârih*, II/1, 283-284; Özdemir, *Moğol İstîlâsı*, s. 266-267) benzer şekilde Halep'i ele geçirdikten sonra el-Melikü'n-Nâsır Yûsuf (633-658/1236-1260) döneminde hapse atılan dokuz Memlük emîrini serbest bırakarak himayesine almıştır. Harun Yılmaz, "Dimaşk'ın En Zor Yılı: Şehrin Moğollar Tarafından İşgali (658/1260)", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, sayı 37 (2017), s. 77.

74 Ebü'l-Muzaffer Alâüddîn Atâ Melik b. Bahâüddîn Muhammed el-Cüveynî, *Tarih-i Cihan Gûşa*, çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s. 592-596.

75 Reşîdüddîn Fazlullâh, *Câmi'ü'l-tevârih*, II/1, 272-273.

Şah, Moğollar'ın çevre bölgeleri kuşatmadan Bağdat dışındaki yerlerden asker toplanması gerektiğini ve ani baskınlarla Moğollar'ın durdurulmasının mümkün olacağını belirtmiştir. Süleyman Şah'ın görüşünden etkilenen Müsta'sım, İbnü'l-Alkamî'ye emir vererek asker toplanmasını istemiştir⁷⁶. Rivayette Aybeg'in, İbnü'l-Alkamî'nin görüşüne önce karşı çıkıp daha sonra diğer emirlerle birlikte halifeyi eleştirmesi dikkat çekmektedir. Mevcut bilgiler doğrultusunda Aybeg'in bu davranışının sebebini kesin olarak tespit etmek mümkün görünmemektedir. Bununla birlikte İbnü'l-Alkamî ile aralarında eskiden beri devam eden gelen husumetten dolayı onun böyle bir tavır sergilediği söylenebilir.

Asker toplanmasını istemesine rağmen Müsta'sım'ın gerekli parayı vermeyeceğini bilen ve bunu açıkça ifade etmekten çekinen İbnü'l-Alkamî, yine de ârizülceyşe⁷⁷ emir vererek asker toplamasını söylemiştir. Nihayet beş ay gibi kısa bir sürede istenilen sayıda asker toplanınca ârizülceyş, halifenin gerekli parayı vermesini istemiştir. İbnü'l-Alkamî de durumu Müsta'sım'a bildirmiş, ancak tahmin ettiği gibi halife söz verdiği halde askerler için gerekli ödemeyi yapmamıştır. Bu süreçte Aybeg ve adamları ise vezire olan düşmanlıklarından dolayı insanlar arasında İbnü'l-Alkamî'nin Hülâgû ile ittifak halinde olduğu ve halifeliğin Moğollar karşısında yenilgiye uğramasını istediğini yaymışlardır⁷⁸. Yine İbnü'l-Alkamî'nin bu süreçteki tavrına ışık tutan Reşidüddîn'in bir başka rivayetine göre Hülâgû'nun Bağdat'ı ele geçirmesinin ardından bütün ümidini kaybeden Müsta'sım bir kez daha İbnü'l-Alkamî'ye yapılabilecek bir şeyin olup olmadığını sorduğunda, İbnü'l-Alkamî atılması gereken adımları ve alınması gereken tedbirleri daha önce söylediğini, fakat halifenin kendi görüşüne uymayıp Aybeg'in görüşünü benimsediğini söylemiştir⁷⁹.

Reşidüddîn'in rivayetinin baş tarafında verilen bilgilerin bir benzerini *el-Havâdisü'l-câmi'a* müellifi ile Zehebî de aktarmıştır. Buna göre Hülâgû 655 (1257) yılında Hemedân'dan Irak'a doğru hareket edince Vezir İbnü'l-Alkamî, Hülâgû'ya onun ilgisini çekecek bol miktarda hediye ve çeşitli eşyalar gönderilmesini tavsiye etmiştir. Müsta'sım vezirin görüşünü benimsemiş, ancak Aybeg ve diğer bazı kişiler İbnü'l-Alkamî'nin Hülâgû ile arasını iyi tutmak için böyle davrandığını söyleyerek halifeyi bu işten vazgeçirmişlerdir. Halife de

76 Reşidüddîn Fazlullâh, *Câmi'ü'l-tevârih*, II/1, 273-274.

77 İslâm tarihinin erken dönemlerinde ordunun idarî, malî ve hukukî işleriyle ilgilenmek üzere kurulan divana Dîvânü'l-ceyş, Dîvânü'l-cünd veya Dîvânü'l-arz şeklinde isimler verilmiş, başında bulunan kişiye de sâhibü dîvânî'l-ceyş, sâhibü dîvânî'l-arz, ârizülceyş veya âriz denilmiştir. Abbâsiler'in erken dönemlerinde daha çok Dîvânü'l-ceyş olarak isimlendirilen bu yapıyı Irak Büveyhîleri, Türkler ve Deylemler için ikiye ayırarak Dîvânü'l-Ceyşeyn olarak adlandırmışlar, başında bulunan kişiye de âriz demişlerdir. Irak Büveyhîleri'nden sonra diğer İslâm devletlerinde bu divan daha çok Dîvanü'l-arz şeklinde yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Geniş bilgi için bk. Fuat Köprülü, "Arz", *İslâm Ansiklopedisi (İA)*, I, 657-660; Erdoğan Merçil, "Âriz (Tarih)", *DİA*, c. III, s. 359; Abdülazîz ed-Dûrî, "Divan", *DİA*, c. IX, s. 380; Aydın Taneri, "Divan (Büyük Selçuklular'da Divan)", *DİA*, c. IX, s. 384; Erdoğan Merçil, "Selçuklular (Selçuklular'da Devlet ve Teşkilat)", *DİA*, c. XXXVI, s. 390.

78 Reşidüddîn Fazlullâh, *Câmi'ü'l-tevârih*, II/1, 274

79 Reşidüddîn Fazlullâh, *Câmi'ü'l-tevârih*, II/1, 293.

bunun üzerine Üstâdâr Muhyiddîn İbnü'l-Cevzî'nin oğlu Abdullah b. Yûsuf İbnü'l-Cevzî'yi basit hediyelerle Hülâgû'ya göndermiş, ancak Hülâgû bu hediyelerden dolayı öfkelenmiştir. Daha sonra halife, Aybeg ve diğer bazı emirleri tekrar Hülâgû'ya göndermek istemişse de bu kişiler halifenin isteğini yerine getirmemişlerdir⁸⁰.

Moğollar'la ilgili meselede İbnü'l-Alkamî'yi töhmet altında bırakmayan İbnü't-Tıktakâ'nın verdiği bilgiler de büyük oranda Reşîdüddîn'in rivayetleriyle örtüşmektedir. Buna göre her fırsatta İbnü'l-Alkamî'nin devlet işlerindeki tecrübesine ve dürüst bir kişiliğe sahip olmasına vurgu yapan İbnü't-Tıktakâ, vezirin Hülâgû ile irtibat halinde olduğuna dair herhangi bir bilgi vermediği gibi, Moğol tehlikesinin Bağdat'ta duyulmaya başlandığı günlerde meselenin ehemmiyetini en iyi kavrayan kişinin İbnü'l-Alkamî olduğunu söylemektedir. Şöyle ki, Müsta'sım'a gönderdiği mektuplarla sürekli onu uyarmaya çalışan İbnü'l-Alkamî, bütün gayretlerine rağmen, halifenin yakınındaki kişilerin gafleti sebebiyle başarılı olamamıştır. Çevresindeki kişilerin korkulacak herhangi bir durum olmadığını söylemeleri Müsta'sım'ın Moğol tehlikesinin farkına varmasını engellemiştir. Diğer taraftan askerlere dağıtılmak üzere kendisine para verilmesini isteyen İbnü'l-Alkamî anlaşıldığı kadarıyla şehrin savunması için gerekli tedbirleri kendisi almaya çalışmıştır⁸¹.

Cûzcânî ve onunla aynı doğrultuda olan Memlük kaynakları İbnü'l-Alkamî'yi, Hülâgû ile mektuplaşarak veya Moğol elçileriyle gizlice görüşerek onları Bağdat'ı ele geçirmeğe teşvik etmek ve böylece Abbâsî halifeliğini ortadan kaldırmaya çalışmakla suçlamaktadır. Reşîdüddîn ve İbnü't-Tıktakâ'nın anlatımlarında ise İbnü'l-Alkamî, Moğollar'a karşı Bağdat'ı savunmak için büyük bir çaba harcayan, ancak halifeyi bir türlü ikna edemeyen bir kişi olarak tavsif edilmektedir. Bu noktada İbnü'l-Alkamî'nin lehinde ve aleyhinde aktarılan rivayetlerin birbiriyle telif edilmesinin mümkün olmadığı belirtilmelidir. Bununla birlikte İbnü'l-Alkamî'nin ısrarla Hülâgû'ya hediye gönderilmesini istediği şeklinde yukarıda detaylarına işaret edilen Cüveynî ve Reşîdüddîn'in rivayetlerinin dışında *el-Havâdisü'l-câmi'a* müellifi ile Zehebî'nin de benzer bilgilere yer vermesi dikkat çekmektedir. Meseleye farklı açılardan bakan dört tarihçinin bu konuda hemfikir olmasıyla, İbnü'l-Alkamî'nin Hülâgû'ya hediye göndererek kendisinden gelebilecek tehlikeleri bertaraf etmeye çalıştığı, ancak Aybeg gibi Müsta'sım'ın yakın çevresindeki kişilerin halifeyi etki altına almaları sebebiyle başarısız olduğu söylenebilir. Bundan sonraki süreçte, zayıf bir ihtimal de olsa, artık halife adına herhangi bir girişimde bulunmanın mümkün olmadığını düşünen İbnü'l-Alkamî'nin şahsî olarak Hülâgû ile yazıştığı veya ona hediyeler sunduğunu ifade etmek mümkündür.

Diğer taraftan yukarıda detaylarına işaret edilen Kerh'te Aybeg ve halifenin oğlu Ebû Bekir tarafından Şiîler'e yönelik işlenen cürümler sebebiyle İbnü'l-Alkamî'nin Sünnî Abbâsî

80 *el-Havâdisü'l-câmi'a*, s. 228; Zehebî, *Târîh: sene 651-660*, s. 32.

81 İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî*, 335.

halifeliğinin yerine Şîî bir devlet kurmak istediği için Hülâgû ile yazıştığına dair iddialar ise zayıf bir ihtimal olarak görünmektedir. Öncelikle ifade edilmesi gerekir ki, İbnü'l-Alkamî'nin yaşadığı dönemde Şîîler'le (Alioğulları) Abbâsiler'in, Kerh'teki hadiseler dışında, aralarında herhangi bir sorun yaşanmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim Şîî bir tarihçi olmasıyla tanınan İbnü't-Tıktakâ, Müsta'sım'ın halifeliğinden bahsederken, Kerh'teki olaylar haricinde bu dönemde önemli bir hadisenin meydana gelmediğini zikretmektedir⁸². Yani devletin Şîîler'e yönelik bir baskısı veya Şîîler'le Abbâsiler'i karşı karşıya getirecek herhangi bir çatışma söz konusu değildir. Ancak işgal sonrası Moğollar'ın Bağdat'ta gerçekleştirdikleri katliamlara bakılırsa Şerefüddin İbnü's-Sadr el-Alevî, Alî b. en-Nakîbü't-tâhir el-Hüseyn b. el-Muhtâr, Ömer b. el-Celâl Abdullah b. el-Muhtâr el-Alevî gibi önde gelen Şîîler'den birçok kişinin öldürüldüğü ve Mûsâ el-Kâzım'ın türbesinin tahrip edildiği bilinmektedir⁸³. Dolayısıyla Kerh'te yaşanan olaylar sebebiyle İbnü'l-Alkamî'nin Hülâgû'nun da yardımıyla Abbâsî halifeliğini ortadan kaldırmaya teşebbüs ettiğini söylemek kolayca varılacak bir sonuç gibi görünmemektedir.

Konuyla ilgili işaret edilmesi gereken bir başka husus İbnü'l-Alkamî'nin Abbâsî ordusunun Bağdat'taki varlığını sona erdirip erdirmediğidir. Yukarıda da geçtiği üzere Memlûk tarihçilerinin hemen hemen tamamı Abbâsî askerlerini Bağdat'tan uzaklaştıran İbnü'l-Alkamî'nin şehrin Moğollar tarafından ele geçirilmesini kolaylaştırdığını nakletmektedir. *el-Havâdisü'l-câmi'a* müellifi İbnü'l-Alkamî'nin herhangi bir dahlinin olup olmadığına işaret etmeksizin ödenekleri kesilen askerlerin Şam bölgesine gitmek zorunda kaldıklarını zikretmektedir⁸⁴. Yûnîni ve İbnü'l-Verdî gibi müellifler, daha önce de geçtiği üzere, yüz bin olan Abbâsî ordusunun sayısının yirmi bine kadar düştüğünü söylemektedir⁸⁵.

Öncelikle Abbâsî askerlerinin sayısı için verilen yüz bin rakamının, Özdemir'in de işaret ettiği üzere⁸⁶ oldukça mübalağalı olduğu belirtilmelidir. Nitekim aralarında Memlûk tarihçilerinin de bulunduğu bazı kaynaklar Müstansır döneminde Moğollar'ın Bağdat yakınlarına kadar gelerek gerçekleştirdikleri saldırıya karşı koyan Abbâsî ordusunun çevre bölgelerden temin edilen takviye birliklerle birlikte ancak yedi bin kişiye ulaştığını zikretmektedir (635/1238)⁸⁷. Yine bu hadiseden yaklaşık yirmi yıl sonra Hülâgû'nun Bağdat'a saldırdığı sırada Moğollar'la karşı karşıya gelen hilafet ordusunun sayısının

82 İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî*, s. 334.

83 *el-Havâdisü'l-câmi'a*, s. 235; Gassânî, *el-Ascedü'l-mesbûk*, s. 638-639, 641; Ca'fer Hüseyn Hasbâk, *el-İrâk fi ahdi'l-Meğûli'l-İlhâniyyîn*, Matba'atü'l-ânî, Bağdat 1968, s. 38.

84 *el-Havâdisü'l-câmi'a*, s. 202.

85 Yûnîni, *Zeylû mir'âti'z-zamân*, I, 255; İbnü'l-Verdî, *Târîh*, II, 190.

86 Özdemir, *Moğol İstîlâsı*, s. 291.

87 *el-Havâdisü'l-câmi'a*, s. 98; Gassânî, *el-Ascedü'l-mesbûk*, s.481; Sârimüddîn İbrahim b. Muhammed el-Mısırî İbn Dokmak; *Nüzhetü'l-enâm fi târihi'l-İslâm*, nşr. Semîr Tabbâre, el-Mektebetü'l-asriyye, Beyrut 1999, s. 90. Bu süreçteki gelişmeler için bk. Özdemir, *Moğol İstîlâsı*, s. 195-199; Sarı, *Müstansır-Billâh ve Dönemi*, s. 117-123.

-kaynaklarda farklı rakamlar telaffuz edilmekle birlikte- on beş ile yirmi bin arasında olduğu anlaşılmaktadır⁸⁸. Bu veriler Abbâsî ordusunun sayısının yüz bin olduğunu belirten rivayetlere ihtiyatla yaklaşılması gerektiğini göstermektedir. Diğer taraftan, yukarıda da geçtiği üzere, Moğollar'la mücadele konusunda ısrarlı olduğu anlaşılan Aybeg, Süleyman Şah ve diğer önde gelen komutanlara rağmen İbnü'l-Alkamî'nin ordusu çeşitli vesilelerle Bağdat'tan uzaklaştırıp şehri savunmasız bırakması mümkün değildir⁸⁹. Dolayısıyla askerlerin ödeneklerinin kesilmesi ve bundan dolayı bir kısmının Bağdat'tan gitmek zorunda kalması ihtimal dâhilinde olsa bile, İbnü'l-Alkamî'nin bunda bir rolünün olduğunu düşünmek biraz zor görünmektedir.

Diğer taraftan kendilerini seçilmiş bir millet olarak gören Moğollar'ın bir dünya devleti kurma idealine sahip olmaları birçok bölgede gerçekleştirdikleri istilâlarının temelini oluşturuyordu. Nitekim Möngke (649-657/1251-1259) tahta çıktıktan sonra ülkesinin sınırlarını genişletmeye karar verince kardeşi Kubilay'ı (658-693/1260-1294) Hint bölgesini ele geçirmekle görevlendirmiş, diğer kardeşi Hülâgû'ya da İran, Irak, Suriye ve Mısır coğrafyasını istilâ etme vazifesini vermiştir⁹⁰. Dolayısıyla bazı kaynaklarda geçtiği üzere Moğollar'ın Irak topraklarına ve dolayısıyla Abbâsîler'in başkenti Bağdat'a saldırılarının gerekçesinin İbnü'l-Alkamî'nin teşvikleri olduğunu söylemek pek mümkün değildir⁹¹. Bu noktada bir kez daha vurgulamak gerekirse İbnü'l-Alkamî'nin yapmaya çalıştığı şey kaçınılmazı mümkün olmayan Moğol saldırılarını Hülâgû ile yazışarak veya kendisine çeşitli hediyeler sunarak bertaraf etmektir.

Hülâgû'nun Bağdat'ı muhasara altına almasının ardından şehirdeki askerlerin Moğollar'a karşı koyabilecek durumda olmadığını düşünen İbnü'l-Alkamî, Müsta'sım'la görüşerek savaşın durdurulmasını istedi⁹². Esâsen İbnü'l-Alkamî'yi böyle bir tavır almaya sevk eden şey muhtemelen Aybeg komutasındaki Abbâsî ordusunun Enbâr yakınlarında Moğollar'la yaptıkları savaşta yenilmesidir (9-10 Muharrem 656/16-17 Ocak 1258)⁹³. Zira Abbâsî güçlerinin Moğollar karşısında hezimete uğramasıyla artık Hülâgû'nun önünde Bağdat'ı ele geçirmek için neredeyse herhangi bir engel kalmamış oldu.

Bu süreçte Müsta'sım'a Hülâgû ile sulh yapmasını tavsiye eden İbnü'l-Alkamî kendisini ona göndermesini istedi (14 Muharrem 656/21 Ocak 1258). Memlûkleri ve hizmetçileriyle birlikte Hülâgû'nun karargâhına gitmek için yola çıkan İbnü'l-Alkamî, bir

88 Bu rakamlar için bk. Özdemir, *Moğol İstilâsı*, s. 268-269.

89 Benzer bir yaklaşım için bk. Hasbâk, *el-İrâk fî ahdi'l-Meğûli'l-İlhâniyyîn*, s. 40; Mustafa Taha Bedr, *Mihnetü'l-İslâmi'l-kübrâ ev zevâlü'l-Hilâfeti'l-Abbâsiyye min Bağdâd alâ eydiyi'l-Mogûl*, el-Hey'etü'l-Mısıriyyetü'l-âmme, Kahire 1999, s. 209.

90 Reşîdüddîn Fazlullâh, *Câmi'ü'l-tevârih*, II/1, 233-234; Özdemir, *Moğol İstilâsı*, s. 210-211.

91 Hasbâk, *el-İrâk fî ahdi'l-Meğûli'l-İlhâniyyîn*, s. 35-36; Özdemir, *Moğol İstilâsı*, s. 293-294.

92 Azzâm, *el-Vizâretü'l-Abbâsiyye*, s. 260.

93 Müsta'sım döneminde Abbâsîler'le Moğollar arasındaki meydana gelen bu savaş hakkında geniş bilgi için bk. Özdemir, *Moğol İstilâsı*, s. 262-272.

tarafından da Moğollar'a karşı ok atan insanlara sulhun sağlanacağını söyleyerek saldırılarını durdurmalarını söylüyordu. Yaptığı görüşmeden sonra Müsta'sım'ın yanına dönen İbnü'l-Alkamî, Hülâgû'nun kendi kızını halifenin oğlu ile nikâhlamak istediğini ve böylece Anadolu Selçuklu sultanına⁹⁴ yaptığı gibi onu da hilafet makamında bırakacağını bildirdi. İbnü'l-Alkamî ayrıca önceki halifeler Selçuklu sultanlarına nasıl itaat ettiyse Müsta'sım'dan da Hülâgû'ya itaat etmesini istedi. Müsta'sım da önde gelen devlet ricaliyle birlikte Hülâgû'nun çadırına gitti. İbnü'l-Alkamî daha sonra çadıra gelerek nikâh akdinin yapılması için fakihleri dışarıya çağırdı. Ancak dışarıya çıkan kişiler Moğollar tarafından öldürüldü. Bu sırada Baycu Noyan komutasındaki Moğol ordusu Bağdat'a girerek büyük bir katliam gerçekleştirdi⁹⁵. Öldürülen kişilerin arasında başta Müsta'sım olmak üzere Üstâdâr Muhyiddîn İbnü'l-Cevzî ve üç oğlu da bulunuyordu. Halifenin nasıl öldürüldüğü konusunda kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte, onun boğularak, tekmelenerek veya suya atılarak öldürüldüğü söylenmektedir⁹⁶.

İbnü'l-Alkamî, Müsta'sım'ın öldürüldüğü gün (14 Safer 656/20 Şubat 1258) Hülâgû tarafından vezirliğe tayin edilmiştir. İbnü'l-Alkamî'nin dışında Müsta'sım döneminde görev yapan devlet adamlarının bazılarını eski görevlerinde bırakan Hülâgû, Emîr Alî Bahâdır'ı Bağdat şahneliğine⁹⁷, Nizâmüddîn Abdülmünim el-Bendenîcîni⁹⁸yi kâdılıkudâtlığa tayin etmiş⁹⁸ ve Cemâziyelevvel 656 (Mayıs-Haziran 1258) tarihinde şehirden ayrılmıştır⁹⁹.

Bu süreçte Bağdat'ta Şîî bir halife ataması için Hülâgû'yu teşvik ettiği söylenen İbnü'l-Alkamî'nin Hülâgû'nun olumsuz cevap vermesiyle bu amacına ulaşamadığı ve vezirlik makamında bulunmasına rağmen Moğollar'ın arasında bir hizmetçi (gilmân) gibi yaşamak zorunda kaldığı zikredilmektedir¹⁰⁰. Sıradan Moğol askerlerinin bile binekleriyle huzuruna girip İbnü'l-Alkamî'ye istediklerini söyledikleri, hatta bu bineklerin halının üzerine pisleedikleri ve bu sırada vezirin elbisesinin kirlendiği nakledilmektedir¹⁰¹.

94 Kaynaklarda Anadolu Selçuklu sultanının kim olduğuna dair herhangi bir bilgi verilmemekle birlikte, söz konusu sultan II. İzzeddin Keykâvus, IV. Rükneddin Kılıçarslan veya II. Alâeddin Keykubad'dan birisi olabilir.

95 Moğollar'ın Bağdat'ı üç gün ile kırk gün arasında yağmaladığına dair kaynaklarda farklı bilgiler aktarılmaktadır. Konuyla ilgili bir değerlendirme için bk. Özdemir, *Moğol İstilâsı*, s. 305-310; ayn.mlf., "Moğollar Bağdat'ı Kaç Gün Yağmaladı? Bir Rivayetin Tahlili", *İslam Medeniyetinde Bağdat (Medînetü's-Selâm) Uluslararası Sempozyum 7-9 Kasım 2008*, ed. İsmail Safa Üstün, I-II, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV) Yayınları, İstanbul 2011, I, 243-260.

96 İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kurûb*, s. 215-216; *el-Havâdisü'l-câmi'a*, s. 233-236; Ebü'l-Fidâ, *Târîh*, II, 302-303; Zehebî, *Târîh: sene 651-660*, s. 37; Ayaz, "Erken Dönem Memlûk Tarihçileri", s. 274-275.

97 Şahne III. (IX.) yüzyılın sonlarından itibaren bir şehrin veya bölgenin muhafaza ve kontrolünden sorumlu kişiyi ifade eden terim olarak kullanılmaya başlanmıştır. Şahnenin yaptığı görev daha önce sâhibü's-şurta veya sâhibü'l-maüne tarafından yerine getiriliyordu. Geniş bilgi için bk. Erdoğan Mercil, "Şahne", *DİA*, c. XXXVIII, s. 292-293.

98 Reşîdüddîn Fazlullâh, *Câmi'ü'l-tevârîh*, II/1, 290. Hülâgû'nun yaptığı diğer atamalar için bk. *el-Havâdisü'l-câmi'a*, s. 237-238.

99 *el-Havâdisü'l-câmi'a*, s. 237; Zehebî, *Târîh: sene 651-660*, s. 290.

100 Zehebî, *Târîh: sene 651-660*, s. 40.

101 Kütübî, *Fevâtü'l-vefeyât*, III, 253; İbn Tağrıberdî, *el-Menhelü's-sâfi*, XI, 32; Azzâm, *el-Vizâretü'l-Abbâsiyye*, s. 262.

İbnü'l-Alkamî'nin Şîî bir devlet kurma amacı taşımasının mümkün olmadığı yukarıda zikredilmişti. Bununla birlikte Moğollar'ın kendisine bir vezir olarak hak ettiği saygıyı göstermediği ve bu durumun İbnü'l-Alkamî'ye çok ağır geldiği söylenebilir. Diğer taraftan İbnü'l-Alkamî'nin diğer pek çok Abbâsî devlet adamının aksine Moğollar tarafından öldürülmeyip vezirlik görevinde bırakılmasını onun Hülâgû ile yazıştığının bir göstergesi olarak değerlendiren yorumlar da yapılmıştır¹⁰². Moğollar'ın başta Halife Müsta'sım olmak üzere Bağdat'ta birçok önde gelen devlet adamını öldürdüğü bilinmektedir¹⁰³. Bununla birlikte daha önce Müsta'sım'ın Aybeg'le arasındaki haberleşmeyi sağlayan Fahrüddîn Alî b. ed-Dâmegânî, halifenin hâcibi İbnü'd-Dernûs, önceki dönemde kâdilkudâtık yapmış olan Nizâmüddîn Abdülmün'im el-Bendençînî, Tâcüddîn Alî b. ed-Devâmî, Müsta'sım döneminde vergi âmilliği görevini yerine getiren Necmüddîn Ahmed b. İmrân ve diğer birçok şahıs öldürülmediği gibi bir kısmı eski görevlerinde bırakılmışlardır¹⁰⁴. Dolayısıyla İbnü'l-Alkamî'nin Bağdat'ın ele geçirilmesinden sonra tekrar vezir olarak görevlendirilmesini onun Moğollar'la iş birliği yaptığının bir göstergesi olarak değerlendirmenin biraz zor olacağı ifade edilebilir.

Diğer taraftan günümüz araştırmacılarından Şahin, İbnü't-Tıktakâ'dan nakille İbnü'l-Alkamî'nin Bağdat'ın işgalinden sonra siyasî olarak etkinliğinin arttığını ve İbn Tâvûs'un Hülâgû'ya karşı çıkmasında bu etkinin kendisini gösterdiğini ileri sürmektedir. Zira Hülâgû, Bağdat'ı ele geçirdikten sonra "*Kafir fakat adil sultan mı, yoksa müslüman ama zalim sultan mı daha üstündür?*" diye sorunca İbn Tâvûs "*Kafir ama adil sultan daha üstündür.*" şeklinde cevap vermiştir. Yine Şahin'e göre İbn Tâvûs'un bu cevabı Abbâsîler'in müslüman olsalar da özellikle Şîîler'in haklarını korumada başarısız olduğunu, bir yönetimin meşruiyetinin dinle doğrudan alakalı olmadığını ve İbn Tâvûs'un Abbâsîler'den esirgediği yakınlığı İlhanlılar'a gösterdiğini ortaya koymaktadır¹⁰⁵.

Öncelikle ifade edilmesi gerekir ki, İbnü't-Tıktakâ'da yer alan kayıta Hülâgû'nun Müstansiriyye Medresesi'nin müderrislerini bir araya toplayıp yukarıdaki soruyu sorduğu, ancak hiçbirisi cevap vermek istemeyince İbn Tâvûs'un "*Kâfir de olsa adil sultan daha üstündür.*" dediği nakledilmektedir. İbn Tâvûs'un cevabından sonra diğerlerinin de bu fetvayı onayladıkları söylenmektedir¹⁰⁶. Dolayısıyla bu rivayetten hareketle Abbâsîler'in Şîîler'in haklarını koruyamadıkları, bir devlet açısından meşruiyetin dinle sağlanmasının mümkün olmadığı, İbn Tâvûs'un bu vesileyle İlhanlılar'a yakınlık gösterdiği ve her şeyden önemlisi İbnü'l-Alkamî'nin siyasî açıdan etkinliğinin arttığı şeklinde sonuçlar çıkarmanın mümkün

102 Ayaz, "Erken Dönem Memlük Tarihçileri", s. 282.

103 Bu sırada öldürülen kişilerle ilgili bk. *el-Havâdisü'l-câmi'a*, s. 234-235.

104 *el-Havâdisü'l-câmi'a*, s. 337-338; Hasbâk, *el-İrâk fî ahdi'l-Meğûli'l-İlhâniyyin*, s. 41-42; Özdemir, *Moğol İstîlâsı*, s. 296.

105 Şahin, a.g.m., s. 28

106 İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî*, 17.

olmadığı ifade edilmelidir. Daha önce de geçtiği üzere Abbâsîler'in yıkılış sürecinde Kerh'teki hadiseler dışında Abbâsîler'le Şîîler'in karşı karşıya gelmediği, hatta başta vezirlik olmak üzere bazı üst düzey görevlere Şîî düşünceye sahip kişilerin atandığı bilinmektedir. Diğer taraftan İbnü'l-Alkamî'nin işgal sonrası vezirlik makamına atanmasına rağmen Moğollar'ın kendisine gereken saygıyı göstermedikleri birçok kaynak tarafından belirtilmektedir. Dolayısıyla bütün bunlar İbnü'l-Alkamî'nin siyaseten güçlendiğini iddia etmenin mümkün olmadığını göstermektedir. Son olarak İbn Tâvûs'un tavrıyla ilgili bir hususa daha işaret etmek gerekirse, onun Hülâgû'nun sorduğu soruya verdiği cevapla İlhanlılar'a yakınlık göstermekten ziyade birçok insanın canını ve malını kurtarmaya çalıştığını söylemek daha makul görünmektedir¹⁰⁷.

Vefatı

Moğollar'ın Bağdat'ı işgal etmesinin ardından yaklaşık dört ay kadar vezirlik yapan İbnü'l-Alkamî Cemâziyelâhîr 656 (Haziran-Temmuz 1258) tarihinde vefat etmiştir¹⁰⁸. Onun 657 yılı başında (Aralık 1258-Ocak 1259) vefat ettiği de zikredilmektedir¹⁰⁹. İbnü'l-Alkamî'nin Moğollar tarafından küçük düşürücü hareketlere maruz kaldığı için büyük bir üzüntü duyduğu ve bu üzüntü sebebiyle vefat ettiği söylenmektedir¹¹⁰.

Cûzcânî, İbnü'l-Alkamî'nin vefatıyla ilgili birbirinden farklı ve muhtemel gözükmeyen iki nedenden daha bahsetmektedir. Buna göre Bağdat işgal edildiğinde vadilerden birisinde gizlenerek hayatta kalmayı başaran Müsta'sım'ın on bin civarındaki memlûkü ani bir baskınla Bağdat'a girmişler ve Vezir İbnü'l-Alkamî ile Moğol komutanını öldürmüşlerdir. Yine bir diğer rivayete göre Hülâgû, Abbâsî devletine ihanet ettiği gerekçesiyle İbnü'l-Alkamî'yi öldürmüştür¹¹¹.

Bağdat'ın işgaliyle birlikte Abbâsî ordusunun neredeyse tamamen gücünü kaybettiği bilinmektedir. Dolayısıyla Müsta'sım'ın bu kadar yüksek bir sayıda memlûkünün askerî açıdan Bağdat'a saldırması pek mümkün görünmemektedir. Diğer taraftan Cûzcânî ikinci rivayeti aktardıktan sonra "Allah bilir" diyerek kendisi de bu bilginin doğruluğunun şüpheli olduğunu ihsas ettirmiştir. Dolayısıyla İbnü'l-Alkamî'nin bir saldırı sonucu öldürüldüğünü veya Hülâgû'nun emriyle idam edildiğini söylemek pek mümkün değildir.

Sonuç ve Değerlendirme

Müeyyedüddîn İbnü'l-Alkamî, ilk defa dayısı Üstâdâr Adudüddîn Ebû Nasr el-Mübârek b. ed-Dahhâk'ın himâyesinde kâtip olarak başladığı idarî kariyerine sırasıyla Dârütteşrifât nazırlığı, üstâdârlık ve vezirlik yaparak devam etmiştir.

107 Benzer bir yaklaşım için bk. Öz, "İbn Tâvûs", s. 389.

108 *el-Havâdisü'l-câmi'a*, s. 240.

109 Kütübî, *Fevâtü'l-vefeyât*, III, 252.

110 Zehebî, *Târih: sene 651-660*, s. 290.

111 Cûzcânî, *Tabakâtü Nâsırî*, II, 214-215.

İbnü'l-Alkamî'nin Abbâsî idaresinde halifelikten sonra en yüksek makam olan vezirliğe tayin edilmesinde kâtiplik mesleğindeki maharetinin ve üstlenmiş olduğu görevleri başarılı bir şekilde yerine getirmesinin, ayrıca Üstâdâr İbnü'n-Nâkıd'la arasının iyi olmasının ve üstâdârın kendisini himaye etmesinin etkili olduğu söylenebilir. Bunların yanında Abbâsî idarî tarihinde VI. (XII.) asırdan itibaren nispeten teamül haline gelen bazı uygulamaların söz konusu atamada dikkate alınma ihtimali bulunmaktadır. Bu noktada İbnü'l-Alkamî'nin bizatihi üstâdârlık görevini yerine getirmesinin önemli olduğu vurgulanmalıdır. Nitekim İbnü'l-Alkamî'nin seleflerinden Nizâmüddîn Ebû Nasr el-Muzaffer b. Alî b. Cehîr (ö. 549/1154) ve Ebü'l-Ferec Adudüddîn İbnü'l-Müslime (ö. 573/1178) gibi bazı kişiler üstâdârlıktan vezirliğe yükselmişlerdir. Diğer taraftan düşük bir ihtimal olmakla birlikte benzer bir teamülün vezirlerin mezhebî mensubiyetleri açısından da geçerli olduğu söylenebilir. Nitekim daha önce Halife Nâsır-Lidîmillâh döneminde bu makama atanan İbnü'l-Kassâb (ö. 592/1196), Nâsirüddîn Nâsır b. el-Mehdî el-Alevî (ö. 617/1220) ve Müeyyedüddîn el-Kummî (ö. 630/1232) (Müsta'sım zamanında nâbü'vezirlik yapmıştı) gibi kişiler Şîî düşünceye sahip olmalarıyla tanınmaktadır. Bu anlamda İbnü'l-Alkamî'nin de vezirliğe tayin edilmesinde Şîî olmasının etkili olduğu düşünülebilir.

Vezirliğinin ilk dönemlerinde Halife Müsta'sım'la çok yakın bir ilişkisi içinde olan İbnü'l-Alkamî'nin bu sayede idarî açıdan önemli bir nüfuz elde ettiği görülmektedir. Halife dışında Devâtâr-ı sagîr Mücâhidüddîn Aybeg ve Devâtâr-ı kebîr Emîr Alâüddîn et-Taybersî gibi diğer üst düzey devlet ricaliyle de yakınlık kurmak isteyen İbnü'l-Alkamî'nin bu konuda başarılı olamadığı anlaşılmaktadır. Aybeg ve Taybersî'nin yanı sıra halifenin yakın çevresinde bulunan bazı kişilerin vezirliğe atandığı andan itibaren İbnü'l-Alkamî'ye mesafeli davrandıkları zikredilmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla bu kişilerin İbnü'l-Alkamî aleyhindeki tavırları onun halifenin yanındaki konumunu zamanla kaybetmesine ve idarî açıdan nispeten geri planda kalmasına neden olmuştur. Kerh'te Aybeg ve halifenin oğlu Ebû Bekir'in Şîîler'e yönelik haddi aşan davranışlar sergilemeleri ve bu davranışlara bir vezir olarak İbnü'l-Alkamî'nin engel olamaması Aybeg'le arasındaki düşmanlığın gizlenemez bir hal almasına yol açmıştır. İbnü'l-Alkamî, Aybeg'i halifeyi tahtından indirmeye çalışmakla suçlarken, Aybeg de İbnü'l-Alkamî'yi Hülâgû ile gizlice görüşmekle itham etmiştir. İbnü'l-Alkamî'nin Hülâgû ile görüştüğüne dair Aybeg tarafından dile getirilen iddialar bununla da sınırlı kalmamış ve kaynaklarda onun Abbâsî ordusunu dağıtarak Bağdat'ı savunmasız bıraktığı, Sünnî Abbâsî halifeliğini ortadan kaldırıp yerine Şîî bir devlet kurmaya çalıştığı zikredilmiştir.

Memlük kaynakları İbnü'l-Alkamî hakkında "hain", "İslam düşmanı" gibi ifadeler kullanmışlardır. Sünnî düşünceye sahip Memlük kaynaklarının Şîî olmasıyla tanınan İbnü'l-Alkamî'ye yönelik bu kadar sert bir tavır takınmalarının muhtemel nedenlerinden birisinin mezhep taassubu olduğu söylenebilir. Bununla birlikte Moğollar'ın tahribatının halen etkisini

devam ettirdiği bir dönemde ve her an yeni bir Moğol saldırısıyla karşılaşma ihtimalinin bulunduğu bir coğrafyada eserlerini telif etmiş olan bu müelliflerin Moğollar hakkında son derece olumsuz bir kanaate sahip oldukları unutulmamalıdır. Bir başka ifadeyle Memlükler açısından Moğollar müzmin bir düşman olarak telakki edildiği için onlar hakkındaki kötü kanaat ve düşünceler telif edilen eserlere de yansımıştır. Dolayısıyla onların Moğollar'la ilgili bu kanaatlerinin, mezhep taassubundan bağımsız bir şekilde İbnü'l-Alkamî ile ilgili verdikleri bilgilere de yansımış olabileceği dikkate alınmalıdır.

Memlük kaynakları dışında Reşîdüddîn Fazlullâh ve Atâ Melik el-Cüveynî gibi İlhanlı devlet adamı ve tarihçileriyle, *Havâdisü'l-câmi'a* müellifi ve İbnü't-Tıktakâ gibi tarihçilerin rivayetlerinde İbnü'l-Alkamî'nin Hülâgû ile yazıştığına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu noktada İbnü't-Tıktakâ'nın da tıpkı Memlük tarihçileri gibi mezhep taassubuyla hareket ettiği varsayılabilir. Şöyle ki, İbnü't-Tıktakâ kendisiyle aynı mezhebe mensup olduğu için İbnü'l-Alkamî hakkında menfi kanaat bildiren rivayetleri eserine almamış olabilir. Diğer taraftan İbnü'l-Alkamî'nin idarî kariyeri ve Moğollar'la ilişkileri hakkında sadece İlhanlı tarihçilerinin kayıtlarıyla yetinmenin mümkün olmadığı da ifade edilmelidir. Ayrıca İbnü'l-Alkamî'nin lehinde ve aleyhinde aktarılan rivayetlerin birbiriyle telif edilemeyeceği ve bu rivayetlerin tek başına ikna edicilikten uzak olduğu belirtilmelidir. Bununla birlikte İbnü'l-Alkamî hakkında farklı görüşlere sahip tarihçilerin ittifakla belirttiklerine göre Moğollar'ın Bağdat'ı muhasara altına altıkları sırada İbnü'l-Alkamî'nin ısrarla Hülâgû'ya bol miktarda para ve hediye gönderilmesini istediği, ancak Müsta'sım'ın, başta Aybeg olmak üzere yakın çevresinin etkisiyle vezirinin görüşünü kabul etmediği anlaşılmaktadır. Bu durum İbnü'l-Alkamî'nin idarî açıdan nüfuzunu kaybettiğini göstermesinin yanında, Hülâgû'ya gönderilecek hediyelerle Moğol tehlikesinin en az hasarla atlatılmasını istediğini ortaya koymaktadır. Yine İbnü'l-Alkamî'nin bu tavrının Memlük kaynaklarına onun Moğollar'la iş birliği yaptığı şeklinde yansımış olabileceği de göz önünde bulundurulmalıdır.

İbnü'l-Alkamî'nin idarî açıdan geri planda kalması ve Moğollar'a karşı savaş yapmakta ısrar eden Aybeg ve Süleyman Şah gibi komutanların varlığı İbnü'l-Alkamî'nin Abbâsî ordusunu Bağdat'tan uzaklaştırmasının mümkün olmadığını göstermektedir. Bu noktada bazı Memlük kaynaklarının Abbâsî ordusu için verdikleri yüz bin rakamının da gerçeği yansıtmadığı belirtilmelidir. Yine bu dönemde Abbâsiler'le Şiîler arasında, Kerh'teki hadiseler dışında, herhangi bir sorunun yaşanmaması ve Moğollar'ın istilâ sonrası Şiî ve Sünnî ayrımı yapmaksızın büyük bir katliam gerçekleştirmeleri İbnü'l-Alkamî'nin Şiî bir devlet kurmak amacıyla Hülâgû ile yazıştığı iddiasını da zayıflatmaktadır. Diğer taraftan İbnü'l-Alkamî'nin birçok devlet adamının aksine Moğollar tarafından öldürülmeyip eski görevinde bırakılmasının onun Hülâgû ile iş birliğine delil teşkil etmesi de düşük bir ihtimal olarak görünmektedir. Zira Moğollar, İbnü'l-Alkamî gibi daha birçok Abbâsî devlet adamını

öldürmedikleri gibi, bir kısmını eski görevlerinde bırakmışlar, ayrıca bir vezir olarak İbnü'l-Alkamî'ye gereken saygıyı göstermemişlerdir.

Netice itibarıyla her fırsatta Hülâgû ile irtibat kurulmasını isteyen ve ona çeşitli hediyeler göndererek bu şekilde Moğol tehlikesinin bertaraf edilebileceğini düşünen İbnü'l-Alkamî'nin bu tavrını hainlik olarak nitelendirmenin kolay varılacak bir sonuç olmadığı belirtilmelidir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Ayaz, Fatih Yahya, “Erken Dönem Memlük Tarihçilerinin Bağdat’ın Moğollar Tarafından İstilasıyla Alâkalı Rivayet ve Yorumları”, *İslam Medeniyetinde Bağdat (Medînetü’s-Selâm) Uluslararası Sempozyum 7-9 Kasım 2008*, ed. İsmail Safa Üstün, I-II, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV) Yayınları, İstanbul 2011, I, 261-282.
- _____, “Üstüdüddâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXXXII, s. 392-395.
- Aylar, Mustafa, “Son Abbasi Veziri İbnü'l-Alkamî ve İhaneti Hakkında”, *Akademik Sosyal Araştırmalar (ASOS) Dergisi*, sayı 57 (2017), s. 527-542.
- Azzâm, Subhî Mahmûd, *el-Vizâretü'l-Abbâsiyye (h. 447-656/m. 1055-1258)*, el-Câmi'atü'l-Ürdüniyye, Külliyyetü'd-dirâsâti'l-ulyâ, Doktora Tezi, Amman 2000.
- Azzâvî, Abbâs, *et-Ta'rif bi'l-müerrihîn fi ahdi'l-Mogûl ve'l-Türkmân*, Şeriketü't-ticâre, Bağdat 1957.
- Bakırcı, Selami, “Ukberî”, *DİA*, c. XXXXII, s. 66-67.
- Bâşâ, Hasan, *el-Fünûnu'l-İslâmiyye ve'l-vezâif ale'l-âsâri'l-Arabîyye*, I-III, Dârü'n-nehdati'l-Arabîyye, Kahire 1966.
- Bedr, Mustafa Taha, *Mihnetü'l-İslâmi'l-kübrâ ev zevâlü'l-Hilâfeti'l-Abbâsiyye min Bağdâd alâ eydiyi'l-Mogûl*, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-âmme, Kahire 1999.
- Bündârî, Kıvâmüddîn Ebü İbrâhîm el-Feth b. Alî b. Muhammed, *Zübdetü'n-Nusra ve nuhbetü'l-usra: Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, çev. Kıvameddin Burslan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.
- Cûzcânî, Ebü Amr Minhâcüddîn Osmân b. Sirâciddîn Muhammed, *Tabakâtu Nâsiri*, Arapça'ya çev. Afâf es-Seyyid Zeydân - Melke Alî et-Türki, I-II, el-Merkezü'l-kavmî li't-terceme, Kahire 2012.
- Cüveynî, Ebü'l-Muzaffar Alâüddîn Atâ Melik b. Bahâüddîn Muhammed, *Tarih-i Cihan Güşa*, çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.
- Çubukçu, Asri, “Devâtûddâr”, *DİA*, c. IX, s. 211-222.

- Diyârbekrî, Hüseyin b. Muhammed, *Târîhu 'l-hamîs fî ahvâli enfesi nefîs*, I-II, Dâru sâdır, Beyrut [ts.].
- Dürî, Abdülazîz, "Divan", *DİA*, c. IX, s. 377-381.
- Dündar, Abdulhamit, *4/10. Yüzyılda Bağdat (Topografya, Toplumsal Yapı, Gündelik Hayat)*, Şeyh Edebalı Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Bilecik 2019.
- Ebü'l-Fidâ el-Melikü'l-Müeyyed İmâdüddîn İsmâil b. Alî el-Eyyübî, *Târîhu Ebi'l-Fidâ el-müsemme fî ahbâri'l-beşer*, nşr. Mahmûd Deyyûb, I-II, Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 1997.
- El-Cheikh, Nadia Maria, "The Qahramâna in Abbasid Court: Position and Functions", *Studia Islamica*, sayı 97 (2003), s. 41-55.
- el-Havâdisü 'l-câmi'a ve 'l-tecâribü 'n-nâfi'a fî 'l-mi'eti's-sâbi'a*, nşr. Mehdî en-Necm, Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 2003.
- Erbilî, Abdurrahman b. İbrahim b. Sunbut, *Hulâsatü 'z-zehebi 'l-mesbûk muhtasar min Siyeri 'l-mülûk*, nşr. Mekkî es-Seyyid Câsim, Mektebetü'l-müsennâ, Bağdat [ts.].
- Gassânî, el-Melikü'l-Eşref İsmâil b. Abbâs, *el-Ascedü 'l-mesbûk ve 'l-cevherü 'l-mahkûk fî tabakâti 'l-hulefâ ve 'l-mülûk*, nşr. Şâkir Mahmûd Abdülmünim, Dârü't-türâsi'l-İslâmî-Dârü'l-beyân, Beyrut-Bağdat 1975.
- Hândmîr, Gıyâsüddîn b. Hümâmiddîn, *Düstürü 'l-vüzerâ*, Arapça'ya çev. Harbî Emîn Süleyman, el-Hey'etü'l-Mısıriyyetü'l-âmme li'l-kitâb, Kahire 1970.
- Hançabay, Halil İbrahim, *Abbâsîler Döneminde Vezirlik (295-530/908-1136)*, Klasik Yayınları, İstanbul 2017.
- Hasbâk, Ca'fer Hüseyin, *el-İrâk fî ahdi 'l-Meğûli 'l-İlhâniyyin*, Matba'atü'l-ânî, Bağdat 1968.
- Hizmetli, Sabri, "İbnü's-Sâî", *DİA*, c. XXI, s. 195-196.
- Hofer, Nathan, "The Origins and Development of the Office of the "Chief Sufi" in Egypt, 1173-1325", *Journal of Sufi Studies*, sayı 3 (2014), s. 1-37.
- İbn Dokmak, Sârimüddîn İbrahim b. Muhammed el-Mısrî; *Nüzhetu 'l-enâm fî târihi 'l-İslâm*, nşr. Semîr Tabbâre, el-Mektebetü'l-asriyye, Beyrut 1999.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Ömer, *el-Bidâye ve 'n-nihâye*, nşr. Abdullah b. Abdülmuhîsin et-Türkî, I-XX, Hicr li't-tubâ'a ve 'n-neşr, Cize 1997.
- İbn Miskeveyh, Ebü'Alî Ahmed b. Muhammed, *Kitâbü Tecâribi 'l-Ümem*, nşr. Henry Frederick Amedroz - David Samuel Margoliouth, I-II, Matba'atü's-şeriketi't-temeddün, Kahire 1914.
- İbn Tağrıberdî, Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf, *el-Menhelü's-sâfi ve 'l-müstevfi ba'de 'l-Vâfi*, nşr. Muhammed Muhammed Emîn, I-VII, el-Hey'etü'l-Mısıriyyetü'l-âmme li'l-kitâb, Kahire 1984-1999, VIII-XIII, Dârü'l-kütübi'l-vesâiki'l-kavmiyye, Kahire 1999-2009.
- İbn Vâsıl, Ebü'Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Sâlim eş-Şâfi, *Müferricü 'l-kürûb fî ahbâri Benî Eyyüb*, nşr. Ömer Abdüsselam Tedmürî, el-Mektebetü'l-asriyye, Beyrut 2004.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *el-Muntazam fî târihi 'l-mülûk ve 'l-ümem*, nşr. Muhammed Abdülkadir Atâ - Mustafa Abdülkadir Atâ, I-XIX, Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 1992.
- İbnü'd-Devâdârî Seyfüddîn Ebü Bekr b. Abdillâh b. Aybeg, *Kenzü 'd-dürer ve câmi 'u'l-gurer*, VIII. cilt, nşr. Ulrich Haarmann, Matba'atü'İsâ el-Bâbî el-Halebî, Kahire 1971.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed, *el-Kâmil fî 't-târih*, nşr. Carl Joan Tornberg, I-XII, Dâru sâdır & Dâru Beyrut, Beyrut 1965.

- İbnü'l-Mûsalâyâ Ebû Sa'd Emînüddeve Alâ b. Hasan b. Vehb, *Resâilü Emîniddevle İbni'l-Mûsalâyâ*, nşr. İsmâ Mustafa Abdülhâdî Ukle, Merkezü Zâyid li't-türâs ve't-târîh, Ayn 2003.
- İbn Receb, Abdurrahman b. Ahmed, *ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile*, nşr. Abdurrahman b. Süleyman el-Useymin, I-V, Mektebetü 'ubeykân, Beyrut 2005.
- İbnü's-Sâî, Ebû Tâlib Tâciüddîn Alî b. Enceb el-Bağdâdî, *el-Câmiu'l-muhtasar*, nşr. Mustafa Cevâd, IX. cilt, el-Matba'atü's-Süryâniyye, Bağdat 1934.
- _____, *Nisâü'l-hulefâ*, nşr. Mustafa Cevâd, Dârü'l-ma'ârif, Kahire 1993.
- İbnü't-Tıktakâ, Ebû Ca'fer Safiyyüddin Muhammed b. Alî b. Tabatabâ, *el-Fahrî fi'l-âdâbi's-sultâniyye ve'd-düveli'l-İslâmiyye*, Dâru sâdır, Beyrut [ts.].
- İbnü'l-Verdî, Ebû Hafs Zeynüddîn Ömer b. el-Muzaffer, *Târîhu İbni'l-Verdî*, I-II, Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 1996.
- Kallek, Cengiz, "İbnü'l-Cevzi, Ebû Muhammed", *DİA*, c. XX, s. 542-543.
- Köprülü, Fuat, "Arz", *İA*, I, 657-660.
- Kütübî, Ebû Abdillâh Salâhuddîn Muhammed b. Şâkir, *Fevâtü'l-vefeyât ve'z-zeyl aleyhâ*, nşr. İhsan Abbâs, I-V, Dâru sâdır, Beyrut [ts.].
- Kütübî, Ebû Abdillâh Salâhuddîn Muhammed b. Şâkir, *Uyûnu't-tevârih*, nşr. Faysal es-Sâmîr - Nebîle Abdülmün'im Dâvûd, c. XXI, Dârü'r-reşîd li'n-neşr, Bağdat 1970.
- Kütükoğlu, Mübahat S., "Buyruldu", *DİA*, c. VI, s. 478-480.
- Makrîzî, Ebû Muhammed Takıyyüddîn Ahmed b. Alî, *es-Sülûk li ma'rifeti düveli'l-mülûk*, nşr. Muhammed Abdülkâdir Atâ, I-VIII, Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 1997.
- el-Melikü'l-Mansûr, Ebû'l-Meâlî Nâsîrüddîn Muhammed b. Ömer b. Şâhînşâh el-Eyyübî, *Mizmâriü'l-hakâik ve sîrrü'l-halâik*, nşr. Hasan Habeşî, el-Hey'etü'l-Mısıriyyetü'l-âmme li'l-kitâb, Kahire 2005.
- Merçil, Erdoğan, "Ârız (Tarih)", *DİA*, c. III, s. 359.
- _____, "Selçuklular (Selçuklular'da Devlet ve Teşkilat)", *DİA*, c. XXXVI, s. 389-392.
- _____, "Şahne", *DİA*, c. XXXVIII, s. 292-293.
- Muhtasaru ahbâri'l-hulefâ*, Bulak, Kahire 1309.
- Nüveyrî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Abdilvehhâb, *Nihâyetü'l-ereb fi fînüni'l-edeb*, nşr. Necîb Mustafa Fevâz - Hikmet Küşîl Fevâz, I-XXXIII, Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 2004.
- Öz, Mustafa, "İbn Tâvûs", *DİA*, c. XX, s. 388-389.
- Özaydın, Abdülkerim, "İbnü'l-Alkamî", *DİA*, c. XX, s. 483-484.
- Özdemir, H. Ahmet, *Moğol İstîlâsı ve Abbâsî Devleti'nin Yıkılışı: Cengiz ve Hülâgû Dönemleri (612-656-1216-1258)*, İz Yayıncılık, İstanbul 2011.
- _____, "Moğollar Bağdat'ı Kaç Gün Yağmaladı? Bir Rivayetin Tahlili", *İslam Medeniyetinde Bağdat (Medînetü's-Selâm) Uluslararası Sempozyum 7-9 Kasım 2008*, ed. İsmail Safa Üstün, I-II, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV) Yayınları, İstanbul 2011, I, 243-260.
- Reşîdüddîn Fazlullâh el-Hemedânî, *Câmi'ü't-tevârih (Târîhu Mogûl)*, Arapça'ya çev. Muhammed Sadık Neş'et vd., II/1-2, Vizâretü's-sekâfe ve'l-irşâd, Kahire [ts.].
- Sarı, Yasemin, *Müstansır-Billâh ve Dönemi (623-640/1226-1242)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2013.

- Safedî, Salâhuddîn Halîl b. Aybeg, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, nşr. Ahmed el-Arnaûd - Türkî Mustafa, I-XIX, Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut 2000.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Muzaffer Şemsüddîn Yûsuf b. Kızıoğlu, *Mir'âti'z-zamân fi tevârihi'l-a'yân*, nşr. Muhammed Berakât vd., I-XXIII, er-Risâletü'l-âlemiyye, Dimaşk 2013.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebû Bekir, *Târihu'l-hulefâ*, Vizâretü'l-evkâf ve's-şuûni'l-İslâmiyye, Katar 2013.
- Şahin, Hanefî, “Abbâsîlerin Son Dönemlerinden İlhanlıların Yıkılışına Kadarki Süreçte Şii-Sünnî İlişkileri”, *e-Makalat Mezhep Araştırmaları*, sayı 2 (2013), s. 17-42.
- Şeşen, Ramazan, “Dârülhilâfe”, *DİA*, c. VIII, s. 538-539.
- Tanerî, Aydın, “Divan (Büyük Selçuklular'da Divan)”, *DİA*, c. IX, s. 383-385.
- Tomar, Cengiz, “İbnü'l-Fuvatî”, *DİA*, c. XXI, s. 47-49.
- Yâkût b. Abdullah el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, I-V, Dâru sâdir, Beyrut 1977.
- Yılmaz, Harun, “Meşihatüşşüyüh'un Doğuşu ve Mısır'da İki Hankah: Sa'îdü's-Sü'adâ ve Siryâkûs”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, XXXIV/2 (2014), s. 1-21.
- _____, “Dimaşk'ın En Zor Yılı: Şehrin Moğollar Tarafından İşgali (658/1260)”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, sayı 37 (2017), s. 71-99.
- _____, “Şeyhüşşüyüh”, *DİA*, c. EK-2, s. 562-563.
- Yılmaz, Saim, “Abbâsîler'de Üstâdârlık Müessesesinin Ortaya Çıkışı”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, sayı 21 (2009), s. 1-24.
- Yûnînî, Ebü'l-Feth Kutbüddîn Mûsâ b. Muhammed, *Zeylû mir'âti'z-zamân*, I-IV, Dâiretü'l-ma'ârifî'l-Osmâniyye, Haydarabad 1954.
- Yuvalı, Abdülkadir, “İlhanlılar”, *DİA*, c. XXII, s. 102-105.
- Zehebî, Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, nşr. Şuayb el-Arnaûd vd., I-XXV, Müessesetü'r-risâle, Beyrut 1983.
- Zehebî, Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Târihu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhir ve'l'alâm*, nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, Dâru'l-kütübi'l-Arabî, Beyrut 1991-2000.
- Ziriklî, Hayreddin, *el-A'lâm*, I-VIII, Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, Beyrut 2006.